ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 97, Ekim 2019, s. 263-289

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.36806>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
23.08.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.10.2019

Dr. Nihal GEZEN
nhlgzn@gmail.com

MEMLÜKLERDE SALTANAT NAİPLERİNİN İKTİDAR ÜZERİNE ETKİLERİ (1250-1341)¹

Öz

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye’de hüküm süren Memlûk Devleti’nin temeli memlûk/gulam sistemi üzerine inşa edilmiştir. Yönetici kesimi yerli halktan farklı olan bu Türk Devleti’nde saltanatın veraset ile intikaline itibar edilmemekteydi. Memlûk Devleti’nde saltanat naiplerinin konumu adeta ikinci bir sultan görünümünde idi ve bu makam mevcut olduğu zaman içerisinde sultanlıktan sonra gelen en yüksek makam pozisyonunda idi. Memlûklerde saltanat naipleri makamlarının kendilerine tanımış olduğu geniş yetkiler ile her biri güçlü birer emirdiler. Saltanat naipleri sahip oldukları bu geniş yetkiler ve güç ile iktidar üzerine doğrudan etki edebilmekteydiler. Biz bu çalışma ile saltanat naiplerinin iktidar üzerindeki etkilerini ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Memlûk Devleti, Saltanat Naibi, İktidar

¹ Bu çalışma *Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları’nda Saltanat Nâipliği* adlı Doktora Tezinden üretilmiştir.

THE EFFECTS OF SULTANATE REGENTS ON POWER IN THE MAMLUKS (1250-1341)

Abstract

The foundations on the Mamluk Dynasty which ruled over Egypt and Syria in the period of 1250-1517 were laid upon the Mamluk/Ghulam system. In this Turkic state whose ruling class was different to the local people, passing down the sultanate by succession was not adopted. In the Mamluk State, the position of sultanate regents had the appearance of almost a second Sultan, and within the period of its existence, this position was the second highest one following the sultanate. Among the Mamluks, sultanate regents were powerful monarchs with the broad authority provided to them by their positions. With these broad authorities and power that they had, sultanate regents could be directly influential on the political power due to the understanding of dominance in the state. With this study, we will discuss how sultanate regents could be influential on political power.

Keywords: Mamluk State, Sultanate Regent, Political Power

1. Devlet, İktidar ve Asabiyyet Kavramlarına Dair

Şehir devletlerinin hâkim olduğu dönem ve coğrafyada yaşamış olan Aristoteles’e göre “toplumun kendi kendisine yettiği ortaya çıktığında devlet veya kent” ortaya çıkmıştır. Ona göre devlet “öylesine bir araya getirilmiş insan topluluğu değil, kendi kendisine yetmeyi amaçlayan insan topluluğudur” (Aristoteles, 2017, 233). Batı dillerinde modern devlet kavramının karşılığı olan “stato” kelimesini ilk kez kullanan Machiavelli, devleti örgütlenmiş bir güç olarak kendi bölgesinde üstün ve diğer devletlerle ilişkilerinde bilinçli bir büyüme siyaseti izleyen kurum olarak tanımlamaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2013, 172).

Devleti ifade etmek için çok sayıda tanım yapılmış ve hala yapılmaktadır. Genel olarak devlet, “belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluş” şeklinde tanımlanabilir (Kapani, 2007, 37-39). Devletin ne olduğu konusunda çok farklı görüşler olsa dahi devletin üç ana unsura sahip olduğu konusunda bütün görüşler birleşmektedir. Bu üç unsur; ülke, insan topluluğu ve iktidardır. Devlet, toplumun ve iktidarın dayanağı olup hangi ifadeler ile tanımlanırsa tanımlansın içerisinde muhakkak iktidar olgusunu barındırır.

İktidar kelimesi sözlük anlamı itibariyle, çeşitli ilim dalları için farklı anlamlar içermekle birlikte öz itibariyle “bir şeyi yapmaya gücü yetmek, yapabilmek” anlamına gelmektedir (Durmuş, 2000, 56). Her döneme her siyasal yapıya ve topluma göre farklı anlamlar ifade etmesinden dolayı iktidar kelimesinin evrensel bir tanımını oluşturmak çok güç bir meseledir (Çetin, 2003, 62). En genel anlamı ile kişinin çevresi üzerinde hâkimiyet kurmak amacıyla amaçlarının peşinden gitmesi ve amaçlarına ulaşabilmesidir (Mann, 2012, 17).

İktidar, sonucuna ulaşmayı düşünülen hedeflerin ürünü olarak da tanımlanabilir. Bu durumda iktidar nicel bir kavram olarak gözükmektedir (Russell, 2014, 33). İktidar, ekonomik, askeri, siyasal ve ideolojik olarak dört biçime ayrılabilir. Bu türler üzerinde kurulan iktidar çeşitleri birbirinden bağımsız olduğu gibi aynı zamanda çeşitli biçimlerle de birbirleriyle kesişmektedir. Ekonomik iktidar, maddi kaynakların kontrolünü sağlamaya yöneliktir, askeri iktidar, fiziksel

güç ve baskıya yöneliktir, siyasal iktidar ise, az veya çok belli bir merkezileşmiş bir toplumsal yapıya yöneliktir (Mann, 2012, 36-42). Biz bu çalışmada siyasal iktidar üzerinde duracağız.

İktidar, yetenektir. İktidara sahip olmak yetenekli olmayı gerekli kılar. İkinci anlamı ise, otorite. Otorite, yetenek ve gücün birleşimi sonucunda, yönetilenlere istenileni yaptırabilmedir. Üçüncü anlamı ise, iktidara sahip kişinin isteklerini gerçekleştirme hususunda, müdahale etme yetkinliğine gerekirse zor kullanarak sahip olmasıdır (Raphael, 1970, 165).

İktidarı genel anlamıyla ve kapsayıcı şekilde ifade etmek gerekirse, “başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı” olarak ifade edilebilir. Bir kimse başka diğer kimse veya kimseleri kendi düşüncesi, isteği yönünde etkileyip, o kimseleri kendi isteği doğrultusunda hareket ettirebiliyorsa onlar üzerinde iktidar sahibi olmuş demektir (Kapani, 2007, 49).

İktidar ile ilişkili olan güç kavramı ise olgusal bir durumdur. İktidar, normatif bir gerçekliğe dayanmaktadır. İktidarın içerisinde, değerler, normlar ve ilkeler ile birlikte buyurma-boyun eğme, emretme-onaylama vardır. İktidar sadece güce dayalı olursa bu onun ömrünün uzun olmayacağı anlamına gelmektedir. Buradan iktidarın önemli özelliklerinden birisi karşımıza çıkmaktadır. O da onun, süreklilik göstermesi ve meşruiyetini sağlamış olmasıdır. Bu nedenle salt güç, iktidar için tek başına yeterli olmamaktadır. Güç, iktidarın değerleriyle, ilkeleri ile anlam kazanıp, iktidarın meşruiyetini kazanmasına yardım eder (Duverger, 1980, 129; Canetti, 2016, 303).

Güç sözcüğü, etkisi bakımından akla doğrudan zorlayıcı şeyleri getirir. “Fiziksel güç” ise bu görüşün daha net bir şekilde ifadesidir. İktidar, güç kelimesi ile yan yana gösterilmektedir. Çünkü iktidar, ulaşılmak istenilen hedefler için fiziksel gücün de ötesinde daha başka unsurlara da ihtiyaç duymaktadır. Güç, doğru yerde ve zamanda kullanıldığı vakit, iktidara dönüşebilir. İktidar güçten daha fazlasını içerir ancak onun kadar dinamik değildir. İktidar, güçten daha geneldir, bir takım tören içerir ve belli bir yere kadar sabır çizgisine sahiptir (Canetti, 2016, 303).

İnsanlar iktidara sahip kişilere neden itaat edeceklerdir? Yönetilenler tarafından iktidara itaat etmek, onun varlığını kabul etmek çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Bu sebeplerden birkaçına örnek vermek gerekirse bunlar; ceza korkusu, menfaat umudu, çaresizlik duygusu, ilgisizlikten dolayı onaylama, bıkınlıktan dolayı iktidara geçecek kişiye onay verme, kimi ortak değerleri sorgulamadan kabul etmek durumunda onay verme, başka bir seçenek olmamasından kaynaklanan sebepten ötürü iktidara geçecek kişiyi kabullenmedir (Balandier, 2016, 40; Kapani, 2007, 53).

Sebepler ve durumlar ne olursa olsun her yerde ve zamanda yönetilenler, her zaman için onaylanmak ihtiyacı, yönetilenler ise kendilerini yönetecek kişilerin iktidarını, gücünü, yetkilerini sınırlama ihtiyacı duymuşlardır (Balandier, 2016, 40; Kapani, 2007, 53).

Yönetilenlerin ve belli bir kesimin rızasını, onamasını alan, bu düşünceye, sisteme göre hareket eden iktidar, meşru bir iktidar halini alıp, yönetici ve yönetilenler arasında bu durum karşılıklı bir görev ve sorumluluk halini alır. İktidar, yönettikleri halkı kendisini sınırlayan bir güç olarak görmez. İktidar için yönetilenler, iktidar sahiplerinin meşruiyetlerini sağlamasına yardımcı olan araçtır. Yönetilenler ister kendi rızaları ile ister zorlama yoluyla olsun -bunun çok da bir önemi yoktur önemli olan bir şekilde- iktidar için asıl mesele onların itaat etmeleridir. İktidara sahip olan kişinin, yönettiklerinin kendisine rıza göstermesi için, kendisinden çok fazla özveride bulunması gerekmez (Niccolo, 1994, 110).

İktidarın elde edilişi bakımından toplumlar birbirlerinden farklılık göstermektedir. Genel olarak toplumlarda dört şekilde iktidara sahip olma yolu gözükmemektedir. Bunlardan ilki, babadan oğula geçme şeklinde ikincisi, büyük bir din adamı vasıtasıyla üçüncüsü, demokrasi ve son olarak dördüncüsü, savaş yolu ile iktidarı ele geçirmedir (Russell, 2014, 13, 14).

Bir ülkede iktidarı ele geçiren yöneticiler, bazen bir önceki iktidar sahibi, kendi soyundan olduğu için, iktidar sahibi olmuştur. Bazen de iktidara geçecek kişi, aynı soya mensup olduğu devlette, sonradan dâhil ettiği kişiler ile iktidarı kazanmıştır. Bu şekilde elde edilen iktidarlarda yönetilenler, kendilerini yöneten yöneticilerin varlığına boyun eğmeye alışkındırlar (Niccolo, 1994, 39).

Yöneten, yönetici tarafında olan insan, özgürlüğünü kullanmaya daha yatkındır. Kendilerinin yönetilmesini isteyen insanları, başkalarının güçlerini de kendi gücüne dâhil ederek veya sadece kendi gücü ile yeteneği ile veya şansının da elvermesi ile yöneticiler, iktidarı ele geçirirler (Niccolo, 1994, 39).

Aynı soydan gelerek iktidarı elde etme biçiminde, bir takım zorluklar görülmektedir. İktidar sahibi, daha önceki alışlagelen düzeni kolay kolay bozamaz, onu yok sayamaz. Bununla birlikte kolaylıklar da görülmektedir. Yönetici ortalama bir düzeyde yetenek ile iktidarı ele geçirebilir ve beklenmedik durumlar karşısında uygun zamanı kolladığı sürece iktidarda kalabilir (Niccolo, 1994, 40).

Yönetici, eski iktidar ile aynı soydan gelerek iktidarı ele geçirirken, çok fazla şiddet veya güç kullanmasına gerek kalmadığı için, yöneteceği kesime karşı daha sakin kalır. Bu da yönetilenler üzerinde olumlu tesir yapar. Yönetilenlerin sevgisini kazanır. Yönetici, halkı rahatsız edecek çirkin hareketlerde bulunmadığı sürece de bu sevgi daha da artar (Niccolo, 1994, 41). Yönetilenler böyle bir durumda, iktidarın eskiliğini, neden sürekli aynı ailenin fertlerinin başa geçtiğini sorgulamaz. İktidar sahibi de bu avantajları kendi lehine kullanır.

İktidarı bir önceki yöneticinin soyundan geldiği için kazanmayan, kendi becerisi, yeteneği, gücü ile iktidara sahip olan yönetici, kolay bir şekilde devletini, hükümetini kuramaz. Ancak sahip olduğu topraklarda daha kolay ve kalıcı bir şekilde hâkimiyet sürer. Böyle bir durumda hükümdarın karşılaşacağı zorluklar, kendi devletini, hükümetini kurarken karşılaşacaklarıdır. Kendisinden önce kurulan devletin, hükümetin gücünü, egemenliğini, yasalarını kendi yönetim şekline göre değiştirip, kendisine de uygun bir hale getirip bir takım yeni düzenlemelerde bulunacaktır (Niccolo, 1994, 60).

Bir önceki iktidar ile aynı aileye mensup da olsa yöneticinin, yönetilenlerin rızasını alması gerekecektir. Toplum her ne kadar boyun eğmeye alışık da olsa, bir önceki iktidardan memnun ise, o iktidarın düzenini ve alışkanlıklarını aynı şekilde isteyecektir. Yeni iktidarın bunu sağlaması, toplumun nefretini kazanmadan gerçekleştirmesi ve aynı zamanda bunu yapmaya çalışırken kendi menfaatlerini de gözetmesi çok da kolay olmayacaktır.

Aynı soydan iktidar sahibi olan yönetici, olağanüstü bir hal olmadıkça, sahip olduğu yeteneği ile iktidar sürebilir. Ancak kendisinden daha güçlü, daha yetenekli, iktidara geçme arzusu ondan daha kuvvetli olan birisiyle karşılaştığı zaman, iktidarı tehlikeye girebilmektedir (Niccolo, 1994, 40).

Tarihte, iktidarı elde edenler, birkaç adamın veya bir topluluğun desteği ile de başa geçmişlerdir. İktidar sahibi, iktidarı ele geçirene kadar geçen süre zarfında, kendisine bu uğurda yardım

eden insanları/emirleri yüksek rütbelere taşımak sözü vermiştir. Kendisi başa geçtiği vakit, onları en yakınında tutup, en yüksek mertebelere yükseltmiştir (Niccolo, 1994, 52).

Yönetici/hükümdar, yakınında bulunan ve kendisini iktidara taşıyan insanlara, emirlere ihsanlarda bulunur. Çünkü onlar olmasa ne iktidarı elde edebilir, ne de yöneteceği halkın güvenini, sevgisini kazanabilir. Bunda aksi bir durum olursa, yönetilenler kendilerine yeni bir yönetici arar ve buldukları yeni yöneticiye itaat etmekte de hiç şüphesiz geç kalmazlar.

Türk-İslam devletlerinde tek bir yönetici vardı. Diğer kalan kısım ise onun yönettikleri, kulları, tebaasıydı. Devletin toprakları eyaletlere ayrılmıştı, sultan bu eyaletlere kendi isteği ile itimat ettiği kişileri, valileri tayin ederdi. Uygun görürse onları görevlerinden uzaklaştırır, dilediğini görevden azleder veya terfi ettirirdi (Niccolo, 1994, 53).

Ele geçirilen bir kent, eyalet veyahut ülke, üç şekilde elde tutulurdu. İlk olarak, ele geçirilen yeri yerle bir etmek şeklinde. İkincisi, ele geçirilen yere gidip, oraya yerleşerek. Son olarak da, merkezi hükümet ile iyi ilişkiler sürdürecektir, sayıca fazla olmayan küçük bir hükümet inşa etmek yolu ile. Bu son uygulamada, merkezi hükümet, buradan vergi geliri sağlamayı hedeflemekte ve halkı kendi halinde bırakmakta idi (Niccolo, 1994, 56).

Memlûk devletinde yöneticiler ele geçirdikleri toprakları, üçüncü şekilde idare edip yönetmişlerdir. Bu devletlerin başındaki yöneticiler, yabancıları oldukları toprakların halkını memnun etmeyi, onlar ile ilişkilerinin iyi olmasını tercih etmişlerdir. Başlarına hükümdar oldukları toplumun rızası olmadan, saltanat uzun süre ve kalıcı bir şekilde duramayacaklarını bildikleri için, onları kendi alışıl gelmiş yasalarında, alışkanlıklarında özgür bırakmışlardır. Onlar böylelikle, kendilerinden olmayan yabancı tebaayı, ülkeyi daha rahat bir şekilde yönetmişlerdir.

İktidar sahibi, kendi gücü, yeteneği, kabiliyeti ve becerisi ile iktidara gelirken, aynı zamanda onu destekleyen, onun yanında olan, onun kadar cesaretli, savaşçı ve onları da memnun etmesi gereken yakın çevresini oluşturacak bir emirler topluluğuna ihtiyaç duyacaktır. (Huşdaş) Hükümdarın yakınındaki bu emirler, onun yanında güçleriyle mi mevcutlar veya temenni, dua, istek ile mi? Hükümdarın bunu iyi ayırt edebilmesi gerekmektedir. Yönetici, her konuda olması gerektiği gibi bu konuda da oldukça hassas ve uyanık olmalıdır (Niccolo, 1994, 60-61).

Sultan ve sultana yakın emirler birbirlerini karşılıklı olarak tamamlamaktadırlar. Birbirleriyle karşılıklı çıkar ilişkileri oluşmaktadır. İktidara yakın emirler, elde edecekleri makam ve güç karşılığında, iktidar sahibinin menfaatleri için çalışır.

Hükümdar kendisine iktidar yolunda destek olacak kişiler ile bir dayanışma duygusu içerisinde olacaktır. Bu duygunun adı; asabiyyettir. Asabiyyet için aynı soydan gelinebilir. Ancak bu olmazsa olmaz şart değildir. Bir veya birkaç sebepten dolayı, ortak hareket etmeyi sağlayan dayanışma duygusu da asabiyyet tanımı içerisinde yer alır (Çağrı, 1991, 453).

Asabiyyet, “Himaye, müdafaa, hak arama, ortaklaşa yapılan her türlü içtimai faaliyet, fetih, zapt, istila, işgal, zafer kazanılması, müşterek eylem/eyleyişte bulunma/ hareket etme, kolektif aksiyon/ortak eylem” olarak ifade edilir (İbn Haldun, 2011, c. I, 373). Esasında, asabiyyet bir hareket tarzıdır (Hassan, 2010, 194).

Düşmanların saldırısından korunmak, saldıranları def etmek, hakkına sahip çıkmak için birbirlerine bağlanan insanların oluşturduğu topluluğa asabiyyet denir. Asabiyyetin en nihai hedefi ise, hükümdarlıktır (İbn Haldun, 2016, c. I, 309).

Bir kimse, diğer başka kimseleri kendisine boyun eğdirirse, bu galibiyet ile o kişiye boyun eğenlerin sayısı artar. Boyun eğenlerin sayısı artınca kuvvet de artar. Böylelikle hedefler genişletilerek daha çok insanın boyun eğmesi için çalışılır (İbn Haldun, 2016, c. I, 310-311).

Herhangi bir toplumda, toplulukta, siyasi iktidarı elde edecek güce sahip olmak ve bu gücü sürdürebilmek için asabiyyete ihtiyaç vardır. İktidarı ele geçirmede, siyasal olarak harekete geçmede, birlik bütünlük sağlamada yani baştan sona kadar asabiyyet hep kendisini gösterecektir (Hassan, 2010, 207).

İktidarın yanında, ondan faydalanmak isteyen emirlere, sultanların bir eyalet yöneticiliği verdikleri de görülmektedir. Bu eyalet görevlisi, vali olan kişiyi halk, sultanın temsilcisi olması hasebiyle, sultandan dolayı sevip, ona karşı çıkmamaktadır. Onun egemenliğine rıza göstermektedir. Aksi takdirde, halk sevmediği yöneticinin, sultanın emirlerine itaat etmez, onları sevmez ve onlara saygı da duymaz (Niccolo, 1994, 53).

Hükümdar iktidar zaferini tek başına kazanamaz. Bunu, onu seven, koruyan, onun için savaşan, ölen insanların, toplulukların desteği ile başarır. Bu insanlar asabiyyet duygusu ile bir arada bulunurlar (İbn Haldun, 2016, c. I, 239).

Aynı kan bağına sahip insanların oluşturduğu davranış biçimleri ile aynı kan bağına sahipmişçesine hareket edenlerin davranış tarzları sonuç itibarıyla aynıdır. Aralarında bir fark yoktur. Asabiyyeti oluşturan insanlar, ortak duygu, düşünce ve davranış etrafında bir olabiliyorlar ise, onların kanlarının aynı olması veya farklı olmasının bir önemi yoktur. Onlar, sonradan elde ettikleri kolektif aksiyon gücüyle, aynı soydan geliyormuşçasına, akraba gibi hareket ederler (Hassan, 2010, 192, 199).

Akraba çevresinde ve yakında bulunan insanlara, zulüm, baskı vb. isabet ettiği zaman, onların yardımında, yanında olmak ve onların lehine hareket etmek, tek bir tip davranış şeklidir. Ancak koruma altına alınan kişilere, müttefiklere, kölelikten azat edilenlere yardım etmek, onların yanında onlara destek olmak, nesep bağı ile hareket edilen bir davranış şeklidir (İbn Haldun, 2011, c. I, 334-335-344).

Asabiyyetin siyasi iktidar açısından olumlu tarafları mevcuttur. Asabiyyet, otorite boşluğunu doldurur. Yönetilenlerin, can, mal, ırz güvenliğini sağlar. Devletlerin kuruluşunun temelinde asabiyyet unsurunun olduğunu belirten İbn Haldun'a göre, asabiyyet devlet kurulduktan sonra da var olan, olması gereken bir faktördür. Yönetici, iktidarını, hükümetini, prestijini kurarken, savunurken, korurken, bunu hep asabiyyet ile yapar (Çağrı, 1991, 453, 454). Yönetici, hükümdar bu konuda zafiyet gösterirse, kendisi gibi iktidara geçme arzusu bulunan bir başkası ve onu destekleyenler, iktidarı ele geçirmek için hiç zaman kaybetmeyeceklerdir.

Asabiyyet, ister nesepten isterse de bir sebepten kaynaklı şekilde oluşsun, iki şekilde de öncelikle, bir topluluk içerisinde birlik ve dinamik bir hareket tarzı meydana getirmektedir.

Asabiyyet kazandığı güç ile ilk olarak siyasi olaylara müdahil olmayı hedeflemektedir. Ancak sadece bununla da sınırlı kalmaz. Siyasal ve sosyal işlevleri ile ekonomik yapıya da dâhil olmak ve onda da söz sahibi olmayı ister. Asabiyyet siyasal ve sosyal olaylar çerçevesinde hareket tarzı sergiler. Fakat o ekonomiden bağımsız değildir. Sonuçta belli bir üretim tarzı ile doğup, gelişim gösterip, değişim ile de kaybedilendir (Hassan, 2010, 204).

İktidar sahibinin yönetilenler üzerinde hâkimiyet kurması, belli bir güç ile gerçekleşmektedir. Bu güç asabiyyetin varlığı ve kuvveti ile orantılıdır. İktidar sahibi, güç unsurları içerisinde her

şeyin en başı ve temeli olan insana, insan gücüne ihtiyaç duyacaktır. İnsanda, iktidar sahibinin, iktidarını elde ederken ve sürdürürken kullanacağı, ekonomik, tarihsel, coğrafi vb. diğer unsurlar bulunmaktadır (Hassan, 2010, 207). Yöneticilerin, yönetilenler üzerindeki nüfuzu, üstünlüğü, onlara hâkim olması ve onlar üzerindeki otoritesi asabiyyetlerine bağlı olarak derecelenmektedir.

Amaçları siyasi iktidarı ele geçirmek olan toplulukların, en büyük siyasal başarıları önce, büyük asabiyyet kurmalarıdır. Kolektif aksiyon ile iktidar elde edilmeye çalışılırken, zor kullanılması bu süreçte asabiyyetin niceliksel ve niteliksel olarak gelişimini sağlar. Bu şekilde asabiyyet iktidarın elde edilmesinde ve uzun süreli olmasında büyük katkı sağlayacaktır. Asabiyyetin bu gücü ile yeni bir devlet kurulabilir veya mevcut devlete egemen olunabilir (Hassan, 2010, 208).

İbn Haldun, “*yenme ve korunmanın ancak hamiyet şevkiyle birbirine savaşa, çekişmeye teşvik eden, yönelten ve başlarında bulunan başkanlar için canlarını vererek savaşmaya hazır bulunanların asabiyyeti ile olabileceğini*” ifade etmektedir (İbn Haldun, 2011, c. I, 313-373-392; Hassan, 2010, 209).

Asabiyyetlerin, diğer asabiyyet grupları veya insanlarla mücadele etmesinin nedeni, onlara karşı üstünlük sağlamak, onları alt ederek iktidarı ele geçirmektir. Bu üstünlüğün kapsadığı hususlarda tam bir iktidar olgusu ortaya çıkmaktadır. Yani mücadeleler ve savaşlar ile dolu olan iktidar olgusu (Hassan, 2010, 210; İbn Haldun, 2011, c. I, 313-373-392-393).

Hükümdar/yönetici olmak için, diğer bütün asabiyyetlere karşı üstün gelinmesi, onlara karşı zaferler kazanılması, onların muhalefetlerini ortadan kaldırmak, kendi gücünün, nüfuzunun üzerinde bir topluluk bulundurmamak gerekli ve hatta şarttır. Bu şartlar sağlanmaz ise yönetici hükümdarlık yapamaz (Hassan, 2010, 249).

Bir devlette yöneticinin iktidarı, devlet içerisinde başka bir unsura, kişiye doğru kaydığı zaman, mevcut iktidarın hükümdarlığı tam kabul edilmez, eksik kalır. Örneğin saltanat naibi, vezir iktidarı ele geçirirse, mevcut iktidarın yönetimi tam sayılmaz. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır (Hassan, 2010, 251).

İktidarı eline geçirmiş olan hükümdar, artık iktidarın ürünlerini almaya başlamış bulunmaktadır. Yönetme, yürütme ve diğer güçler, kendisinde toplanıp, bunları kullanmaya başlamıştır. Ortaçağlarda, iktidarı elde eden kişi, bir asabiyyet içerisinde olabileceği gibi, azat edilmiş bir köle veya himaye edilmiş bir kimse de olabilirdi.

Mevcut iktidara karşı ayaklanan, hükümdarı devirmek isteyen, kimse veya kimseler bu niyetlerini açık bir şekilde dile getirmezler. Bu kimse/kimseler için iktidarın cazibesi olan emir, yasak, hükmü icra etmek veya bozmak gibi şeyleri ele geçirmek ister (Hassan, 2010, 251; İbn Haldun, 2011, c. I, 379-416-470).

İktidara tagallüb eden ve bunda da başarılı olan, üstünlük sağlayan kişi, öncelikli olarak devleti “hükümdar namına” yürüttüğünü söyleyecektir. Bununla birlikte hükümdarlık alameti olan simgelerden, unvanlardan ve lakaplardan kaçınacaktır. Demagoji yaparak hükümdarın naibi olduğunu belirtecektir (İbn Haldun, 2011, c. I, 379-416-470-471; Hassan, 2010, 251).

Saltanat naibi olan emir, ilerleyen zamanlarda hükümdarlık simgelerine ve unvanlarına yaklaştığı zaman, artık iktidarın kendisine geçtiğini açık bir şekilde dile getirecektir. Böyle bir durumda mevcut iktidar sahibinin memlûkleri, hükümdara bağlı olduklarını gösterip, onun hükümdar-

lığının karşısında olanlara yönelik harekete geçerek itaatlerini ispat edeceklerdir (İbn Haldun, 2011, c. I, 380-417-471; Hassan, 2010, 251).

İktidarın hükümdardan başka kimseye veya topluluğa doğru geçmesi, devlet içi yönetimle ve yönetenler ile ilgili bir meseledir. Böyle bir durum mevcut hükümdarın yönetimden uzaklaştırılması veya mevcut hükümdarın denetim altında tutulması şeklinde gerçekleştirilir (İbn Haldun, 2011, c. I, 377, 414, 467; Hassan, 2010, 252).

Bu duruma örnek vermek gerekirse örneğin; saltanat naipleri ve onun maiyetindekiler iktidarı ele geçirmeyi planladıkları zaman, hükümdarı nüfuzları altına almaya başlarlar. Mevcut iktidarda bulunan hükümdarın halk ile temas etmesi engellenir. Hükümdar bolluk, keyif ve sefaya alıştırılır. Hükümdarın yaşı küçükse, tagallüb eden saltanat naibi için durum daha da kolaylaşır. Emellerine daha hızlı ulaşırken, iktidarı da hızla artacaktır (İbn Haldun, 2011, c. I, 377-378-414-415-468; Hassan, 2010, 253).

İktidarın bu şekilde zaafa uğraması, iktidar zaafı “Devlete ârız olması tabîi olan bir hâlettir. Bunlar tedavisi ender bulunan devlet hastalıklarıdır” (İbn Haldun, 2011, c. I, 378-469-415).

Devlet bir sefer de olsa saltanat naibi, vezir gibi emirlerin eline geçerse bunun devamı gelir. Tagallüb halleri, çocuk yaşta hükümdarların iktidarında, devletin israf zamanlarında, hükümdarların nimete ve eğlenceye, sefaya vb. daldıkları zaman meydana gelir (İbn Haldun, 2011, c. I, 378-415-468-469; Hassan, 2010, 254).

2. Memlûk Devleti’nin İktidar Anlayışı ve Saltanat Naipliği Makamı

Memlûk Devleti’nde sultanlık makamı siyasi olarak en başta yer alırdı ancak sultan devleti tek başına temsil etmezdi, teknik açıdan ne mutlak ne de tamamen bağımsızdı. Sadece istediği şekilde karar verebilen bir otokrattı (Holt, 1988, 227, 234; Bosworth, 2005, 125). Bahrî Memlûkler döneminde, bir sultanın iktidarı ele geçirmesi, çok farklı yollar ile gerçekleşmiştir. Bu farklı iktidara geliş örnekleri Memlûk tarihinde, siyasi iktidar bağlamında son derece ilgi çekici konular arasında bulunmuştur (Kortantamer, 1993, 21). Farklı iktidara geliş sebebinin nedenini sorduğumuz zaman, bunun cevabı olarak öncelikle, Memlûk Devleti’nin babadan oğula geçen hanedanlık sistemi ile bağlantısının ne olduğunun cevaplanması gerekmektedir.

Memlûk Devleti’nde sultanlar, Eyyûbi Devleti’nde olduğu üzere hep aynı soydan gelmemiştir. Kölelik sistemi, devletin kuruluş aşamasından yıkılışına kadar olan süre zarfında mütemadiyen devam etmiştir. Zira kölelik sistemi, devletin can damarıydı (Kortantamer, 1993, 20, 21; Gezen, 2018, 661). Memlûk Devleti’nde saltanatın veraset ile intikali kaidesi bir zorunluluk ve yaygın anlayış değildi. Bu sebeple hükümdarlık makamı, her hangi bir sultanın vefatından sonra, memlûk emirlerinin büyükleri arasında tartışma ve rekabet konusu olmuştur. Bir sultan öldüğü vakit, emirlerin büyükleri toplanırlar ve ölen sultanın oğlunu babasının yerine sultan olarak tayin ederlerdi. Ancak bu veraset sistemine inanıldığı için yapılmazdı (Koprman, 2005, 95; Levanoni, 1994, 377). Babasından sonra sultanlık makamına getirilen özellikle küçük yaştaki sultanların saltanatı, geçici bir ara dönem olarak görülmüştür. Bu zaman zarfında genellikle emirler arasında en kuvvetlisi ortaya çıkarak, rakiplerini bertaraf etmiş ve saltanatı ele geçirmiştir. Bahrî Memlûkler döneminde, Sultan Aybek’ten itibaren iktidar sahiplerinin ölmeden önce, babalık içgüdüleriyle oğullarını kendilerine veliaht tayin ettikleri görülmektedir. Ancak bu oğulların iktidar süreleri oldukça kısa süreli olmuştur. Onlar sultanlık makamında oturur iken, iktidarı arzulayan emirler için bu durum bir fırsat olmuştur. Zira memlûkler için iktidar sahibi ola-

bilmenin koşulu, önceki iktidar ile aynı soya mensup olmak değildi. Güçlü, kabiliyetli, yetenekli, cesur, savaşçı vb. özelliklere sahip her emir iktidarı ele geçirebilirdi.

Memlûk emirlerinin köle asıllı olmaları sebebi ile devletin kuruluş aşamasında bir hanedan anlayışı geliştirilememiştir Memlûk Devleti'nde bu sebepten dolayı, Memlûk sultanları köklü bir aileye mensup olmadıkları için güçlerini kendilerinden almak durumunda kalmışlardır (Aktan, 1990, 272). Memlûklerin devletin ilk kuruluş yıllarında, saltanatı ele geçirmek için, ilk etapta kendilerini geri çektikleri görülmektedir. Muhtemelen köle asıllı oldukları için böyle davranmışlardır. Ancak 1260 yılına gelindiği vakit -devlet kuruluş onuncu yılına ulaşmış oluyordu- Moğollar'a karşı elde edilen zafer neticesinde, Memlûklerin bu çekinceleri geride kalmıştır. Artık onlar da, iktidara sahip olmak için açık bir şekilde faaliyetlerde bulunmuşlardır (Özbek, 2013, 161). Bununla beraber onlar, kendilerinden sonra oğullarının da saltanatın başına geçmeleri için yani hanedanlık sistemi kurmak için, evlatlarını veliaht tayin etmişlerdir. Ancak Memlûk Devleti'nde hanedanlık sistemi, siyasi bir takım ortamlardan kaynaklanan istisnalar haricinde, kabul görmemiş ve uygulanamamıştır. Saltanat makamını elde etmek için güç, kabiliyet, yetenek beceri vb. özellikler kan bağından daha önem arz etmiştir. Bu özellikler sultanın iktidarı kazanmasını sağladığı gibi onun iktidarının süresini ve kalıcılığını da belirlemekteydi.

Memlûk Devleti'nde, hal edilen sultan ve sultanın evlatlarının, hal edilir edilmez katledilmeleri diye bir şey söz konusu olmazdı. Böyle bir kural, kaide yoktu. Böyle durumlarda, sabık sultanlar İskenderiye'de veya Suriye'de Kerak kalesinde hapsedilirlerdi. Bunlar içerisinde Sultan el-Melik en-Nasır Muhammed b. Kalavun gibi fırsatını bulup, ikinci ve hatta üçüncü sefer saltanat makamına geçenler dahi olmuştur (Uzunçarşılı, 1988, 297).

Memlûk Devleti'nin ilk kısmını oluşturan Bahrî Memlûkler döneminde (1250-1382), devletin saltanat yapısının şekillendiği bir dönem oluşmuştur. Bu dönemde memlûk asıllı emirler tahtı, ya gasp ederek veyahut da veraset sistemini gerekçe göstererek ele geçirmişlerdir. Bahrî Memlûkler döneminde, tahtı güç ile elde edenler, ya mevcut sultanı siyasi bir cinayet ile öldürerek ya da babasının yerine tahta geçirilmiş, devletin işleri nüfuzlu ve güçlü emirlerin kontrolünde iken yani kukla görünümündeki sultanı azlederek gerçekleştirmişlerdir (Sağlam, 2015, 113, 116).

Memlûk Devleti'nde yönetici kesim, Mısırlı veya Suriyeli olsun yerli halktan ve de Müslüman veyahut Hristiyan olsun, bunlardan seçilmezdi. Bunlar ancak bürokraside görev alabilirlerdi. Memlûkler bürokraside, dini eğitim ve öğretimde hizmet vermezlerdi. Bu yüzden de devletin yönetimi hep memlûklerin elinde olagelmıştır. Yöneticiler, köle olarak Mısır'a getirilen, tıbak'ta öğrenim gören, azat edilen ve orduya giren kişilerden yani memlûklerden oluşmaktaydı (Kortantamer, 1993, 8; Ayalon, 1989, 216-218).

Memlûk Devleti'nde naiplik veya saltanat naipliği unvanı sadece tek bir makamı isimlendirmek için kullanılmamıştır. Kelime anlamından da anlaşılacağı üzere sultan yardımcısı anlamındaki bu unvan, genel bir anlam ifade etmekteydi. Merkezde yani Kahire'de sultanın naibi olan devlet adamı, saltanat naibi olarak isimlendirilirken, eyaletlerdeki yöneticiler de bu unvanı almaktaydılar.

Merkezde devletin genel işlerini yöneten saltanat naibi, Memlûk kaynaklarında diğer eyaletlerde yönetici olan saltanat naiplerinden ayırt edilebilmek için *en-nâibû'l-kâfil*, *en-nâibû'l-hazre*, *kâfilû'l-memâlikî'l İslamiyye* ya da *es-sultanû's-sâni* adlarıyla da zikredilmektedir (*et-Tarîf*, 1988, 95; *Hüsni'l Muhadara*, 1967, c. 2, 130; Uzunçarşılı, 1988, 349). Bununla beraber Dımaşk

naibine *kâfilû's-saltana* ve diğer önemli bölgelerin naiplerine *nâibû's-saltana* ve ikinci dereceden önemli yerlerin naiplerine *en-nâib bi-fülâna eş-şerife* denilmekteydi (Ayalon, 2015, 92; *Subhû'l*, 1914, c. 4, 16-18; *et-Tarif*, 1988, 127).

Saltanat naibi, sultanın vekili olup, onun devlet işlerinde en büyük yardımcısı idi. Memlûklerde idari ve askeri mevkiller içerisinde sultanlıktan sonra saltanat naipliği kurumu en yüksek makam kabul edilmiştir (Keleş, 2002, 311). Tabi ki bu durum saltanat naipliği makamının güçlü olduğu özellikle Bahri Memlûkler'in ilk dönemi için geçerlidir.

Saltanat naipleri, Memlûk Devleti'nde en üst düzey askerler arasından seçilmiştir. Saltanat naipliği görevinde bulunmuş kişiler dikkate alındığında memlûk sistemi içerisinde *emir-i mie mukaddem-i elf*² olanların bu makama getirildiği görülmektedir (*Zübdetü Keşfi'l-Memâlik*, 1892, 111-113, Uzunçarşılı, 1988, 294, 325). Sultandan sonra diğer makamlar içerisinde üst sırada yer alan bir makam sahibinin şüphesiz iyi bir askeri eğitimden geçmiş olması gerekirdi. Memlûk sistemi içerisinde en üst emirlik rütbesi olan emir-i mie'lerin bu vazifeye gelmesi gerekli birikim ve meziyetlere sahip olmayan kişilerin bu makama gelemeyeceğinin en büyük göstergesidir.

Genel olarak bakıldığında saltanat naibinin görev ve yetkilerinin çok geniş olduğu görülmektedir. O adeta sultan gibi hükmedebilirdi. Tekâlitlerde, tevakilerde (imzalar, mühürler) ve menâşirlerde (emirnameler) vb. onun adı geçerdi. Saltanat naipleri, devletin askeri ve idari tüm işlerinde neredeyse bir sultan kadar yaptırım gücü olan bir yetkiye sahipti (*et-Tarif*, 1988, 94, 130, 131; Uzunçarşılı, 1988, 349; *Mısır Memalike Sultanları*, 1837, c. 1, 98). Memlûk kaynakları saltanat naiplerini yetkileri sınırlandırılmış sultan veya ikinci bir sultan olarak belirtmişlerdir (*Subhû'l*, 1914, c. 4, 16, 17; *en-Nücumû'z-Zâhire*, 2013, 581).

Merkezde ikamet eden saltanat naibi, sultanın yanında bulunduğu için sultanın hareketlerini, alacağı kararları ve uygulamalarını daha yakından takip edebilmekteydi. Merkezde bulunması sebebi ile devletin ve kendi istikbalinin söz konusu olduğu durumları yakından gözlemlemekte ve olaylara müdahale etme şansına sahip olmaktaydı. Ayrıca iktidara geçme düşüncesini taşıyorsa -ki bu hep olagelmıştır- bunun için uygun ortam yaratma şansına malik olurdu. Ancak sultanın onu takip etme olasılığı yüksek olduğundan dolayı bu niyetlerini ve hareketlerini sultana hissettirmeden yapması gerekmiştir.

Memlûk Devleti'nde saltanat naipliği makamı, ortaya çıktığı ilk zamanlarda sultan olabilmek yani iktidar sahibi olmak için cazip bir makamdı. Ancak bu makam Bahri Memlûkler döneminin sonuna doğru bu cazibesini kaybetmeye başladı. Saltanat naibi olmak konusunda emirler tereddüt etmeye başlamışlardır. Onlar bu makama geçerek ölüme çok daha yakın bir hale geldiklerini fark etmişlerdir. Bu görev kendilerine tevcih edileceği zaman bundan kendilerinin muaf tutulmasını talep eder hale gelmişlerdir. Burada sultanların, saltanat naiplerinin kendi iktidarları için büyük bir tehlike teşkil ettiklerini bildikleri halde neden hala onlardan atama yaptıkları düşünülebilir. Devletin ilk zamanlarında saltanat naipleri ve sultanlar iktidarı elde edebilmek için mevcut makamlara yönelik suikast girişimlerine karşı bir müdahalede bulunma ihtiyacı duymamışlardır. Aksine onlar, bunu iktidarın meşruiyetinin sağlanması bakımından gerekli de

²Memlûk Devleti'nde, ordu komutanları içerisinde en yüksek rütbeye sahip olan emir, emir mie mukaddemü elf idi. Bu emirin hizmetinde yüz süvari bulunmakta olup, toplamda 1.000 halka askerine komutanlık etmekteydi. Bu rütbe kaynaklarda farklı şekillerde zikredilmektedir. Bazen tam adıyla emir mie faris mukaddem alû elf şeklinde, bazen bundan daha kısa, mukaddem elf, emir mie, emir elf bazen de çoğul halinde ümerâü'l-mi'în, ulûf olarak geçmektedir.

görmüşlerdir. Ancak bu durum en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanat yıllarına kadar böyle devam etti. Artık bu tarihten itibaren saltanat naipleri hayatlarından endişe etmeye başlayıp, bu makamda bulunmaktan çekinmeye başlamışlardır.

3. Memlûk Devletinde Saltanat Naiplerinin İktidar Üzerinde Etkileri

Bahrî Memlûklerin yardımları neticesinde 1250 yılında sultan ilan edilen Aybek, iktidarı üzerindeki engelleri bertaraf ettikten sonra 1251 yılında Aytekin el-Bundukdari'yi saltanat naibi olarak tayin etti. Ondan sonra, Seyfeddin Kutuz saltanat naibi olarak tayin edilmiştir (İbn Tağri-berdî, 1998, c. 1, 165, 166; el-Makrîzî, 1998, c. 3, 125; Baybars el-Mansûrî, , 2016, 25, 26; Muir, 1896, 8, 9; Yalçın, 2011, 6, 8).

Sultan Aybek saltanatı süresince kendisine muhalif memlûk grupları ve Eyyûbilerin düşmanlıkları ile mücadele etmiştir. Bu sebeple devlet işlerinde ona yardım edebilecek, iktidarını savunacak ve muhafaza edebilecek kendisine sadık naibe ihtiyaç duymuş olmalıdır. Bununla beraber bu iki naibin iktidar üzerine doğrudan bir etkisi görülmemektedir.

Sultan el-Melik el-Mansur Nureddin Ali, sultan olduğu zaman on beş yaşındaydı. Onun devlet işlerini yürütecek tecrübeye sahip olamaması sebebiyle bu işi babasının saltanat naibi el-Emir Seyfeddin Kutuz üstlendi (el-Makrîzî, 1998, c. 3, 125; Yununî, 1992, c. 1, 81; Baybars el-Mansuri, 1993, 10; İbn İyâs, c. 1, 297). Kutuz, Sultan Mansur Ali'nin de saltanat naibi olarak hizmet etmeye devam etmişti (Aynî, yy. c. 1, 14). Kutuz'un saltanat naipliği görevi Sultan Aybek döneminde başlayıp, onun oğlu zamanında da devam etti. Bunun sebebi, onun diğer emirlerden daha güçlü, cesur ve yetenekli olmasıydı.

1258 yılında Moğollar'ın, Hülâgu kumandasında Bağdat Abbasi Hilafetini yıkmaları ve Suriye'ye yönelmeleri saltanat naibi Kutuz için iktidarı elde etmesinde önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Kutuz, sultanın tecrübesizliği ve yaşının da küçük olmasını göz önünde bulundurarak sahip olduğu güce, kuvvete ve cesarete dayanarak, sultanlık makamını ele geçirmek için kendisine uygun şartlar oluşturmaya başlamıştır (el-Makrîzî, 1997, c. 1, 417; Yununî, yy. c. 1, 375; Asâmi, 1988, c. 4, 21; el-Muğrâvî, yy. c. 4, 384; el-Yafî, 1997, c. 4, 105, 106). Yani Kutuz devletin üzerindeki bu dış tehlikeyi sultanın naibi iken bertaraf etmeye çalışmak yerine devletin sultanı olarak engellemek istemiştir. Bu bağlamda Moğol tehlikesi onun iktidara geçme arzusunun gerçekleştirilmesi için vesile olmuştur.

Kutuz, saltanatı ele geçirebilmek için emirlerin huzurunda onlara, Sultan Melik Mansur Ali'nin yaşının küçük olduğunu, bu nedenle devlet işlerinde ve işleyişinde tecrübesiz olduğunu, sultanın yönetiminde yaklaşan Moğol tehlikesinin bertaraf edilemeyeceğini dolayısıyla tüm emirlerin itaat edebileceği bir emirin başa geçmesi gerektiğini dile getirmiştir. Kutuz'un bu etkili konuşması karşısında onun niyetini sezen emirler, ondan başkasının bu nitelikte olmadığını ve iktidara layık olanın Kutuz olduğunu dile getirmişlerdir (es-Suyutî, 2004, c. 1, 334; es-Suyutî, 1968, c. 2, 38, 39; el-Makrîzî, 1997, c. 1, 495; Özbek, 2013, 162). Kutuz, ümeraya bu görüşlerini Alameddin Sencer el-Halebî ve emir Seyfeddin Bahadır avda iken yani onların yokluğunu fırsat bilip bu esnada söylemişti. Onlar avdan döndüklerinde Kutuz emeline çoktan ulaşmıştı. Kutuz, rakibi olan bu iki emiri hapsedtirerek, kendisine tehlike olmalarının önüne geçmiştir (Zehebî, 1993, c. 48, 45). Kutuz'un iktidarı ele geçirmesiyle birlikte üç yıldır tahtın sahibi olan Mansur

Sayıları dönem dönem farklılık gösterebilen ancak genel olarak toplamda yirmi dört olan bu ümera arasından devletin üst makamlarına atamalar gerçekleştirilirdi (Ayalon, 2015, 74-77).

Ali'nin saltanatı son bulmuştur (İbn Tağrıberdî, yy. c. 7, 55; İbn Haldun, 2000, c. 5, 436; İbn İyâs, 1984, c. 1, 303).

Memlûk Devleti'nde Kutuz, saltanat naipliği makamından sultanlık makamına geçen ilk kişidir. Kutuz, üstadının oğlunu tahtından indirip, onun yerini alan ilk memlûk olmuştur. Böylelikle Kutuz'dan itibaren bu hareket bir gelenek haline gelmeye başlayacaktır (İbn Tağrıberdî, yy. c. 7, 56; İbn Tağrıberdî, 2013, 32; Aktan, 1990, 280).

Kutuz'un Mansur Ali'ye karşı uyguladığı politikalar, Memlûk Devleti'nde veraset sisteminin önünü kesen ilk uygulama olmuştur. 1260 yılında Ayn Calut savaşından sonra, kendisine muhalif Memlûk emirleri tarafından ani bir şekilde öldürülmesiyle Kutuz'un kendi soyundan birisini veliaht tayin etme fırsatı olmamıştır (İbnü'd-Devâdârî, 1971, c. 8, 61; el-Makrîzî, 1997, c. 1, 519; Özbek, 2013, 162).

1260 yılında Kutuz'un Baybars tarafından katledilmesinden sonra Baybars, yanındaki Bulban er-Reşidi, Bahadır el-Muizzî, Beydoğan er-Rüknî, Bulban el-Harunî ile Bahrî Memlûklerin oluşturduğu ümera, es-Sâlihiyye'de saltanat otağında toplandılar ve Baybars'ın sultan olması için ittifak edip Kutuz'un otağına gittiler. Otağın girişinde ise onları atabek Farisüddin Aktay el-Musta'rib 1997, c. 2, ,Makrîzî-karşıladı (Yunûnî, 1992, c. 2, 442; Kütübî, yy. c. 1, 237, 238; el³ 25). Baybars'ın, Sultan Kutuz'un yaşamına son verdiğini Farisüddin Aktay'a söylemesi üzerine Farisüddin Aktay, ona bağlılık yemini etti (Ebu'l Fida, yy. c. 3, 207, 208; İbn Tağrıberdî, yy. c. 7, 101; Zehebî, 1993, c. 48, 64). Bunun ardından Baybars, tahta oturmak için Emir Bedreddin Bisri (Beyseri) eş-Şemsi, Emir Seyfeddin Kalavun el-Elfi, Emir Bedreddin Bilik el-Hazindar ve önde gelen diğer emirler ile Kahire kalesine yöneldi (Yunûnî, 1992, c. 1, 371; İbn Tağrıberdî, yy. c. 7, 102; Kütübî, yy. c. 1, 238).

Baybars Kahire'ye geldiğinde Ayn Calut kahramanı Kutuz için süslenmiş caddelerden geçerek Kal'atü'l-Cebel'e çıktı. Onu, Kutuz'un saltanat naibi emir İzzeddin Aydemir karşıladı. Baybars olanı biteni ona anlattı. Saltanat naibi ise Baybars'ın, sultanı öldüren kişi olarak tahta geçmeye hakkı olduğunu, gücünü cesareti ile birleştirdiğini görerek bu durumda hemen ona biat etti (el-Makrîzî, 1997, c. 1, 437; el-Makrîzî, 1998, c. 3, 126; *Mesâlik*, 2010, c. 27, 259; İbn İyâs, 1984, c. 1, 308, 309).

1277 yılında Sultan Baybars vefat ettiğinde, saltanat naibi Bilik el-Hazindar, sultanın Dımaşk'taki türbesi tamamlanıncaya kadar iktidarın diğer memlûk gruplarının eline geçmemesi için sultanın cenazesini kalede gizledi. Daha sonrasında ise babasının ölüm haberini oğlu es-Said Bereke'ye gönderdi⁴ (İbn Fazlullah el-Ömerî, 2014, 402, 403; Ebu'l Fida, yy. c. 4, 10).

³Sultan Kutuz, Moğollar üzerine Şam'a doğru hareket etmek zorunda olduğundan Mısır'da devlet işlerini yürütmesi için emir Farisüddin Aktay'ı atabek olarak görevlendirmişti. Farisüddin Aktay, bir önceki sultan döneminde de atabeklik vazifesinde bulunmuştu. Memlûk kaynaklarından el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer adlı kaynağa göre Farisüddin Aktay, Sultan Kutuz döneminde sadece saltanat naibi olarak geçmektedir. Bu kaynaklara göre Mansur Ali döneminde atabeklik vazifesinde bulunan Farisüddin Aktay, Kutuz tarafından saltanat naipliğine getirilmiştir (Ebu'l Fida, c. 3, yy. 207).

⁴Memlûklerde saltanat naipleri, bağlı oldukları mevcut sultanın vefat etmesi halinde öncelikle, tahta onun yerine oğlunun oturması için çaba sarf ederlerdi. Bunun için sultanın vefatını olabildiğince duyurmadan sultanın birden fazla oğlu varsa bunlar arasından bilhassa en küçüğünü tercih ederek onun sultan olmasını sağlardı. Bunu da en başta kendi pozisyonları ve gelecekleri için yaparlardı. Her ne kadar sultana olan sadakatleri bitmemiş olsa dahi saltanat naiplerinin hizmet ettikleri sultana duydukları bağlılığı ve sadakati aynı şekilde çocukları için de sürdürdükleri söylenemez. Nitekim saltanat naiplerinin ölen sultanın çocuklarını başa geçirme çabalarının temelinde kendi menfaatlerinin bulunduğu görülmektedir. Saltanat naipleri sultanın soyundan birisinin tahta çıkması halinde gücün başka bir memlûk grubuna geçmesinin önünü alır ve böylelikle saltanat naipleri yeni sultan döneminde yerlerini

Bunun akabinde emirler es-Said Bereke'ye biat ettiler daha doğrusu biatlarını yenilediler. Nitekim Baybars, Memlûklerde veraset sistemine inanmayan emirlerden birisiydi. Ancak onun babalık duygusu ağır basarak sağlığında ümeradan kendisinden sonra tahta oğlunun geçmesine dair yemin etmelerini sağladı (el-Makrîzî, 1997, c. 1, 642; el-Makrîzî, 1998, c. 3, 126; Ebu'l Fida, yy. c. 4, 10; Nüveyrî, yy. c. 30, 369; Kütübî, yy. c. 1, 241; Baybars el-Mansuri, 1993, 64; el-Yafîî, 1997, c. 4, 141; İbn Haldun, 2000, c. 5, 451).

Sultan Bereke'nin takip ettiği siyaset yüzünden kısa bir zaman içerisinde ümera ile arası açıldı. Sultan, emirler ve ümera ile arasında oluşan anlaşmazlığı gideremedi. Üstelik saltanat naibi Seyfeddin Kûndek ez-Zahirî de ona artık bağlılık göstermiyordu. Bu durumdan güç alan dört yüze yakın memlûk de sultana itaat etmeyi bıraktılar (İbn Tağriberdî, 2013, 59; Nüveyrî, yy. c. 30, 393; Yununî, 1992, c. 4, 1; Baybars el-Mansuri, 1993, 67, 68). Sultan, Kûndek ez-Zahirî'nin bu tavırları karşısında onun yerine İzzeddin Aybek el-Efrem'i saltanat naibi olarak atadı. Saltanat naibi İzzeddin Aybek el-Efrem, sultanın iktidarına muhalefet edenlere karşı savaşmak ve sultanın iktidarının muhafazası için tayin edildi. Ancak o, devlet işlerinde beklenen başarıyı sağlayamadı (İbn Tağriberdî, 2013, 59).

Sultana muhalefet edenlerin başında Kalavun ve Sungur gibi büyük emirler bulunmaktaydı. Bu emirler birlik olup sultana "sen ümeranın büyüklerinin gönlünü kırıp hukuklarına müdahale ettin, bundan vazgeçmezsen sonu kötü olur" dediler. Bunun üzerine baskılara daha fazla dayanamayan ve durumu kontrol edemeyen Bereke 1279 senesinde tahttan çekilmek zorunda kaldı (el-Makrîzî, 1997, c. 1, 645; el-Yafîî, 1997, c. 4, 142, 143).

Mısır ümerası, Bereke'yi tahttan uzaklaştırdığında onun yerine saltanat makamına geçmesi için Seyfeddin Kalavun'a teklifte bulundu. Kalavun ise kendisi için henüz sultan olma vaktinin gelmediğini düşünmekteydi. Nitekim o, bu teklifi "saltanatın el-Melik ez-Zahir Baybars'ın zürriyetinden çıkmaması daha iyidir" şeklinde cevaplayarak geri çevirdi (el-Makrîzî, 1997, c. 1, 656).

Kalavun, saltanat için Baybars'ın soyundan çıkılmaması gerektiği şeklinde sarf etmiş olduğu sözünde gerçekçi ve samimi olmasa gerekir. Dolayısıyla kendisine teklif sunulduğu vakit, sultanlık için gerekli şartların olmaması sebebi ile yeteri kadar cesaret gösterememiştir (Kortantamer, 1993, 25). Kalavun, memlûklerin veraset usulüne inanmadığını, tahta geçişlerde buna riayet edilmediğini biliyordu. Onun bu teklifi geri çevirme nedeni, Baybars'a bağlı memlûk gruplarından çekinmiş olması ve isyan etmelerinden korkmasıdır.

Kalavun'un sultanlığı reddetmesi üzerine ümera, Baybars'ın diğer oğlu Sülemiş'i tahta oturtma konusunda anlaştı. Sülemiş henüz yedi yaşındaydı. O, el-Melik el-Adil lakabı ile sultan ilan edildi ve Kalavun da onun atabegi ve saltanat naibi oldu (İbn Tağriberdî, 1986, c. 4, 91; İbn İyâs, 1984, c. 1, 346).

Kalavun, Sultan Sülemiş'in atabegi ve saltanat naibi iken sultanın yaşının küçük olmasından istifade ederek kendi iktidarı için şartları olgunlaştırmaya başladı. Daha öncesinde en başından itibaren hutbelerde halife ve sultanın adıyla birlikte onun da adı okunuyor, basılan paraların bir yüzünde sultanın diğer yüzünde ise Kalavun'un adı geçiyordu. Kalavun ileride kendi iktidarına engel teşkil etmemeleri için Baybars'a bağlı Zâhiriyye olarak adlandırılan memlûk gruplarının önde gelen emirlerini tasfiye etti. Onların yerine kendisine bağlı huşdaşlarını önemli mevkilere yerleştirdi (İbn Dokmak, 1972, 316; Yiğit, 2001, 227).

muhafaza ederek bu esnada kendilerine uygun en iyi pozisyonlara sahip olmak için fırsatlar yaratma şansını elde etmiş olurlardı.

İktidara sahip olmayı arzulayan Kalavun, tahta geçmek için şartların elverişli olduğunu düşündüğünde ümerayı toplamıştır. Onlara, Sultan Sülemiş'in yaşının küçük olduğunu öne sürerek kâmil birisi olmadan devlet işlerinin yürütülemeyeceğini ifade etmiştir. Böylelikle ümera yaklaşık olarak beş aydır sultan olan Sülemiş'i Kalavun'un görüşlerine binaen tahttan indirmiş ve Kalavun'un sultan olmasına karar vermiştir (İbnü'd-Devâdârî, 1971, c. 8, 231; Baybars el-Mansuri, 1993, 71, 72; el-Makrizî, 1997, c. 1, 658; el-Makrizî, 1998, c. 3, 126).

Sultan Bereke'nin iktidardan uzaklaştırılmasında başı çeken Kalavun aynı şekilde Sultan Sülemiş'in de saltanatı kaybetmesinde başrolü oynadı. Daha önce zikrettiğimiz gibi ilk seferde sultanlık makamına geçmeyi kabul etmeyen Kalavun kısa süre içerisinde sultanlık tacını giydi. Nitekim onun ilk başta Baybars'a bağlı memlûk gruplarından çekinmiş olması yersiz değildi. Kalavun sultan olduktan sonra, Kerak'a sürgüne gönderilmiş olan eski sultan Bereke isyan eden ilk kişi oldu. Kalavun'un iktidarına karşı tahttan indirilmiş olan iki kardeş Bereke ve Sülemiş'in isyanının yanı sıra Emir Sungur el-Aşkar da Dimaşk'ta isyan başlattı. Böylelikle Kalavun, hükümdarlığının ilk yıllarında Haçlı ve İlhanlı tehdidi altında Suriye üzerindeki kontrolü kaybetmeye başladı. Fakat Kalavun, sultanlığı süresince isyanları ve diğer tehlikeleri bertaraf etmeyi başarabilmiş ve iktidarını sağlamlaştırmıştır (Yiğit, 2015, 59, 60).

Saltanat naipliği ve atabeklik makamlarından saltanat makamına geçen Sultan el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi (1279-1290) saltanat naipliği görevine Hüsameddin Toruntay'ı getirmiştir. Toruntay, bu makamı Kalavun'un tahta çıkmasında ona yardımcı olduğu için elde etmiştir (Ebu'l Fida, yy. c. 4, 13; Baybars el-Mansuri, 1993, 88, 91; İbn İyâs, 1984, c. 1, 348; Yalçın, 2013, 765).

Kalavun'un oğlu Sultan el-Melik el-Eşref Halil tahta oturduğunda, saltanat naibi Hüsameddin Toruntay'ın yerine bu göreve Bedreddin Baydara'yı vezarete ise Şemseddin b. Sel'us'u atadı (Ebu'l Fida, yy. c. 4, 24; İbn Kesîr, 1998, c. 17, 627; İbn Fazlullah el-Ömerî, 2010, c. 2, 447; İbn Fazlullah el-Ömerî, 2014, 408, 409; Baybars el-Mansuri, 1993, 91; İbn Tağrıberdî, yy. c. 8, 4).

Sultanın daha öncesinde tacirlik yapan Sel'us'a karşı aşırı ilgi göstermesi başta Baydara olmak üzere diğer emirlerin kıskançlık duymasına yol açtı. Vezir Sel'us, sultandan gördüğü destek ve ilgi karşısında diğer emirlere itibar etmiyordu. Saltanat naibini ortadan kaldırmayı planlayan vezir, kadı Takîyüddîn Abdurrahman'ı dahi azletmiş bulunmaktaydı. Bütün bunlara sultanın gayriahlaki davranışları da eklenince emirlerin sultana karşı duydukları öfke artmaya başladı. Bu emirlerin başını ise saltanat naibi Baydara çekmekteydi (Baybars el-Mansûrî, 1998, 287; İbn Dokmak, 1972, 312; Özeydin, 1997, c. 15, 319; Yalçın, 2011, 14, 15).

1293 yılında, el-Eşref Halil yanında veziri Şemseddin b. Sel'us ile ava çıktığında, saltanat naibi Emir Bedreddin Baydara ve diğer bütün emirler mevcuttu. Sultan Teruce denilen mevkie geldiğinde, tek başına avlanacağını bildirmesine rağmen saltanat naibi Baydara'yı görünce şaşırdı. Saltanat naibi, avda bulunduğu için eğri hançeri yanında bulunmayan sultana, elindeki kılıç ile omzuna bir darbe indirdi. Bir süre sonra Emir Hüsameddin Laçin'de geldi ve Baydara ona "bu darbe Mısır ve Şam tahtını isteyen kişinin darbesidir" dedi ve sultanı yere yıktı (Zehebî, 1993, c. 52, 17; İbn Tağrıberdî, 2013, 75, 76; Ebu'l Fida, yy. c. 4, 30).

Sultanı katleden emirler cinayet mahallinde daha Sultan Halil'in kanı kurumadan, Baydara'nın sultan olmasına karar vererek ona bağlılık yemini edip önünde yer öptüler. Diğer emirler de

olay mahalline gelip sultanı orada terk ederek, Baydara'ya sadakat yemini ettiler (İbn Tağriberdî, 2013, 75, 76; İbn Fazlullah el-Ömerî, 2014, 412, 413; Koprman, 2005, 109).

Saltanat naipliğinden sultanlık makamına geçen Baydara, el-Melik el-Evhad, el-Kâhir, ez-Zâhir unvanı ile sultan ilan edildi ve saltanat naibi olarak eş-Şucâî'yi tayin etti (el-Yafî, 1997, c. 4, 167; İbn Tağriberdî, yy. c. 8, 141; İbn Kesîr, 1988, c. 13, 394; Baybars el-Mansuri, 1993, 92).

Ancak ertesi gün Melik Eşref'e bağlı 1500 kişilik hasseki grubu, Baydara Kahire'ye doğru yol alırken onun önüne çıktı. Bu grubun içerisinde Emir Zeyneddin Ketboğa ve üstâddâr Emir Hüsameddin de bulunmaktaydı. Bunlar üstadları Melik Eşref'in intikamını almak niyetindeydiler. Baydara onlara karşı, yanındaki adamlarını savaş düzenine soktu. Fakat karşılarındaki grup onları bir hamle ile dağıttı. Baydara'nın yanındaki adamlar onu terk etmeye başladığında, hassekiler Baydara'yı çevreleyip onun başını kestiler (İbn Kesîr, 1997, c. 13, 334; İbn Tağriberdî, 2013, 76; el-Yafî, 1997, c. 4, 166). Baydara böylece sadece bir gün sultan olarak tahtta kalabilirdi (İbn İyâs, 1960, c. 1, 106).

1293 yılında emirler, Baydara'nın yerine el-Melik en-Nasır Muhammed b. Kalavun'u tahta oturtular. Kalavun'un saltanat naibi Zeyneddin Ketboğa, veziri, üstâddârı ve atabegi ise Alameddin Sencer eş-Şucâî oldu (İbn Tağriberdî, 2003, c. 10, 268; el-Yafî, 1997, c. 4, 166; İbnü'd-Devâdârî, 1971, c. 8, 252; el-Makrîzî, 1997, c. 2, 249).

Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun birinci saltanatı zamanında, on iki yaşında bir çocuktur. Bu yüzden onun devleti tek başına yönetmesi mümkün değildi ve 1293-1294 yılları arasındaki sultanlığı ismi bir hükümdarlıktı. Devlet işleri başta saltanat naibi Zeyneddin Ketboğa ve vezir Alameddin Sencer eş-Şucâî olmak üzere büyük emirler tarafından yürütülüyordu (İbn Kesîr, 1988, c. 13, 399, 2005, 111; Yiğit, 2015, 66).

Vezir eş-Şucâî görevi süresince sultan olma teşebbüslerinde bulunmuş, kendi adına hutbe okuturup, sikke kestirmeye kalkışmıştır. Saltanat naibi bu durumda vezire karşı bir komplo kurup, onu bertaraf ederek devlet işlerinde tek söz sahibi olmak için bazı tedbirler almıştır. Bunun için Ketboğa, eş-Şucâî'ye bağlı hassekileri ve Burcî Memlûklerin bir kısmını tutuklatmıştır (Kürd Ali, 1983, c. 2, 109). Bunun yanı sıra eş-Şucâî'nin hapsedtirmiş olduğu emirlerden bazılarını serbest bırakıp, kendi elini güçlendirmeye çalışmıştır. Serbest bırakılanlardan birisi de daha sonra sultan olarak devletin başına geçecek olan Baybars el-Çaşnigir'di. Vezir Şucâî, Ketboğa'ya karşı Burcî Memlûklerinin desteğini kazanmasına rağmen ona karşı mücadelesinde başarılı olamamış ve onun tarafından yaşamı son bulmuştur (İbn Tağriberdî, 2013, 80; Yalçın, 2011, 17).

Vezirin nüfuzunu kıran saltanat naibi, sultanın yaşının küçük olması sebebiyle saltanatı ele geçirmek için yeterli gerekçeye sahip oldu. Zaten sultanın Ketboğa'nın yanında sözü geçmiyordu. Saltanat naibi Ketboğa, ümerayı toplayarak sultanın yaşının küçük olması sebebi ile ülkenin durumunun kötüye gittiğini olgun birisi olmadan bu durumun düzelemeyeceğini söyledi. Onlar bunun üzerine en-Nasır Muhammed'i hal ederek, onun yerine Ketboğa'nın sultan olmasını kararlaştırdılar. Bunun üzerine el-Emir Rükneddin Ketboğa et-Türki el-Mogoli el-Mansuri'ye 1294 yılında el-Melik el-Adil lakabıyla Mısır'da ve Şam'da biat edildi (el-Makrîzî, 1998, c. 3, 128; el-Yafî, 1997, c. 4, 167, 168; İbnü'd-Devâdârî, 1971, c. 8, 357; Zehebî, 1993, c. 52, 34; Ebu'l Fida, yy. c. 4, 33).

Sultan Ketboğa Mısır'da saltanat naibi olarak Hüsameddin Laçin'i tayin etti. Çünkü Laçin Ketboğa'nın sultan olmasını teşvik edip, onun tahta çıkmasına katkı sağladı. O, bunun karşılığını

arak devletin ikinci adamı olma payesi ile sultan tarafından ödüllendirildi (Ebu'l Fida, yy. c. 4, 31; İbn Tağriberdî, 2013, 84; Sağlam, 2017, 165).

Saltanat naibi Hüsameddin Laçin, en-Nasır Muhammed'in azledilmesinde kendisinin de payı olması sebebiyle en az Ketboğa kadar sultan olmayı hak ettiğini düşünüyordu. Sultan Ketboğa aleyhinde oluşan bu hava onun sultan olma arzusunu gerçekleştirebilmek için oldukça uygun bir ortam yarattı. Bununla beraber onun sultanı kötüleme hareketlerinin başını çektiğini de söyleyebiliriz. O, bunun için Ketboğa aleyhinde oluşan tepkileri sadece tahrik etmekle yetinmemiştir. Sultanın yaşamına son vererek onun yerini almanın planlarını da yapmıştır (el-Makrîzî, 1998, c. 3, 128; el-Cebertî, yy. c. 1, 16; Koprman, 2005, 112).

1296 yılında Sultan Ketboğa yanında bulunan emirler ile birlikte Lücûn'da (Filistin'de Cinin nahiyesine bağlı bir köy) kamp kurdu. Bu esnada saltanat naibi Emir Hüsameddin Laçin yanındaki emirlerden bazılarıyla sultanı öldürme konusunda anlaştı (Baybars el-Mansuri, 1993, 102, 103; Koprman, 2005, s. 112). Öncelikle sultanın emirlerinden Bathas ve Bektut el-Erzak'ı –ki ikisi de sultana sadık, güçlü ve cesurdu- gaflette bulundukları bir sırada yakalayıp onları hemen öldürttü. Daha sonrasında ise sultanın otağına yöneldi. Sultanın memlûkleri ona engel olmaya çalıştılar. Ancak sultan, Laçin'in bazı emirler ile anlaştığını görünce akıbeti hakkında endişelenmeye başladı (İbn Tağriberdî, 2013, 85).

Ketboğa, Emir Çagan, Hüsameddin Zahiri ve Emir Seyfeddin Köçkün gibi Laçin'e bağlı emirlerle Laçin'e sadık olduğunu, saltanattan ve diğer pek çok şeyden elini çektiğini bildirdi. Saltanat naibi Laçin, hiçbir direniş ile karşılaşmadan sultanın otağını, hazinesini, korumalarını ve askerlerini ele geçirip Kal'atü'l-Cebel'e varmadan evvel el-Melik el-Mansur unvanını aldı (İbn Tağriberdî, 2013, 86, 87). Laçin'in sultanlığını ilan etmesi ile sultanlığı sona eren Ketboğa'nın saltanatı iki yıl sürdü. Ketboğa sultanlıktan hal edildikten sonra Laçin'in naibi olarak Serhad valiliğine gönderildi (İbnü'd-Devâdârî, 1982, c. 8, 357; es-Suyutî, 2004, c. 1, 339).

Ketboğa'nın saltanatının sona ermesiyle Hüsameddin Laçin liderliğinde toplanan üst düzey emirler, saltanat naibi Hüsameddin Laçin'i bazı şartları kabul etmesi durumunda sultan yapmaya karar verdiler. Buna göre Laçin, sıradan bir emir gibi hareket edip, devlet işleyişi ile alakalı konularda istişare yapmadan karar veremeyecekti. Laçin kendi memlûklerini yüksek mevkilere getirmeyecekti (İbn İyâs, 1960, c. 1, 109-112; İbnü'd-Devâdârî, 1971, c. 8, 365; Sağlam, 2017, 166).

Ümera, Laçin'e bu şartları onun güç toplayıp, kuvvetlenmesine mani olmak için öne sürmüştür. Memlûk Devleti'nde bir sultan ne kadar çok memlûğe sahip olursa sultanın gücü, otoritesi, saltanatının kalıcılığı yani iktidarı ve iktidar süresi de o kadar çok olurdu. Bu yüzden ümera, Laçin'in memlûklerine müdahalede bulunup onun güçlenmesinin önüne geçmek istemiştir.

Laçin'in sultan ilan edilmesinde, onun şahsi otoritesinden daha çok bir grup egemenliğine bağlı oligarşik bir siyasi yapı görülmektedir. Sultanın bazı şartlar karşılığında sultan olmayı kabul etmesi ise onu meşruti bir sultan kılmıştır. Yani onun tahta çıkışı bazı şartlara uyması karşılığında gerçekleşmiştir. Laçin, buna göre sultan olmadan önce önde gelen emirlerden sadakat yemini almış ve onlara da söz vererek saltanatın başına geçmiştir (Sağlam, 2017, 166).

Sultan el-Melik el-Mansur Hüsameddin Laçin, ümera ile devleti yöneteceğine dair söz vermesine rağmen devlet üzerinde tamamen hâkim olmak için sözünde durmayarak 1297 yılının ortalarında saltanat naibi emir Şemseddin Karasungur el-Mansûri'yi tutuklattı. Sultan Laçin, Karasungur'un Burcî emirler ile birleşip, tahtı ele geçirmesi ihtimali ve endişesi ile bu hareketi ger-

çekleştirmişti. Sultanın saltanat naibine yüz çevirmesinde Seyfeddin Mengü Timur'un da etkisinin olduğu bilinmektedir (Baybars el-Mansûrî, 2016, 140, 141). Sultan, Karasungur'un yerine Mengü Timur'u saltanat naibi olarak tayin etti. Bu tayin ise büyük emirlerin ağına gitti. Üstelik Laçin, erkek çocuğu olmadığı için Mengü Timur'u kendisinden sonra veliaht tayin edip, hutbe-lerde kendi ismi ile beraber saltanat naibinin de adını zikrettirmiştir (Ebu'l Fida, yy. c. 4, 38; İbn Tağrıberdî, 2013, 90; İbn Kesîr, 1988, c. 13, 415; Yalçın, 2013, 796). Böylelikle Mengü Te-mur'un nüfuzu artmış ve diğer emirlere karşı o, üstün bir pozisyon elde etmiştir. Laçin yaptığı atamalar ve uygulamalar sebebi ile kendisine uyarılarda bulunanları, geçmişten ders çıkarması gerektiğini söyleyenleri ciddiye almamıştır (Sağlam, 2017, 177).

Sultan Laçin, çevgan oynarken atın sırtından düştüğü bir zamanda, bütün vücudu ezilmişti. Böy-le bir zamanda saltanat naibi Mengü Timur devlet işlerini dilediği gibi kendi isteği doğrultu-sunda yürüttü. Diğer emirler ise, ilk etapta bu duruma Laçin'in hatırı için ses çıkarmadılar. La-çin sağlığına tekrar kavuşunca emirler ve halk Mengü Timur'un tahakkümünden kurtuldukları için sevindi (İbn Tağrıberdî, 90). Fakat iyileşmesi de Mengü Timur'a karşı duyulan öfkenin yatışmasını engelleyemedi. Çünkü saltanat naibi Mengü Timur, ecnâdû'l-halka'ya, Bahrî memlûklerinin ve memâlik-i sultaniyyenin ikta senetlerini dağıttığı zaman bundan kimisi mem-nun olduysa da çoğu hoşnut olmadı. Sultan ve saltanat naibine karşı tepkilerin oluşmasının en büyük nedenlerinden birisi, bu ikta dağıtımı meselesinden kaynaklanmıştır. Bunun üzerine sul-tan, arazi miktarını ve hâsılını artırmak istedi. Ancak Mengü Timur, sultanı bunu yapmaması konusunda sert bir tavırla uyarmıştır. Emirler Mengü Timur'dan çekinseler dahi ilerleyen za-manda sabrı kalmayan cesur askerler ve emirler ona karşı isyan hareketi başlattılar. Saltanat naibine karşı yapılan bu başkaldırı başarıya ulaşamadı ve Mengü Timur onları tutuklattı. Sultan ise tüm bu yaşananlardan sonra Mengü Timur'u geçte olsa azarlayarak onun hapsedtiklerini serbest bıraktı (İbn Tağrıberdî, 2013, 90). Fakat Sultan Laçin, Mengü Timur her ne yaparsa yapsın ona karşı koyamadığı ve iktidarı Mengü Timur'un eline teslim ettiği için emirler ile hal-kın tepkisini çekti. Ülkede Mengü Timur'un bilgisi haricinde bir ferman, tevki çıkmıyordu. Mengü Timur, sultanın çıkardığı fermanları iptal ediyor ve öfke ile bu duruma tepki gösterip fermanı yırtıyordu. Saltanat naibinin bu şekilde artan gücü ve sultanın güçsüzlüğü emirlere ağır gelmeye başladı (İbn Tağrıberdî, 2013, 91, el-Makrîzî, 1998, c. 3, 128). Mengü Timur tarafın-dan sürekli kışkırtılan sultan, muhalif emirlerin tutuklanmasını istemiş, bunun üzerine Suri-ye'deki bazı emirler İlhanlılara iltica etmişlerdir (Yiğit, 2015, 70; Sağlam, 2017, 181). Ayrıca Mengü Timur, devletin iç siyasetinde daha da güçlenmek için güçlü emirleri Kahire'den uzak-laştırmak istemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Çukurova'daki Ermeni Krallığına sefer yapıl-ması için Sultan, Laçin'i ikna etmiştir. Bedreddin Bektaş komutasında içlerinde muhalif emirle-rinde bulunduğu bir ordu Çukurova'ya gönderilmiştir (Sağlam, 2015, 90, 279).

Laçin'in tahta çıkmasında ona yardım edenlerden birisi de Emir Gürcü'ydü. Bundan dolayı Laçin sultan olduktan sonra ona ayrıcalıklı ve özel davrandı. Gürcü, sultanın ona verdiği kıy-metten ve yetkilerden istifade ederek, memâlik-i sultaniyyenin tüm işlerini denetliyor, istediği kişileri sultanın huzuruna kabul ediyor, bu konuda hâciplerin önüne geçiyordu. Saltanat naibi Mengü Timur onun bu halini kıskanmış ve Sultan Laçin'den onu uzaklaştırmak istemiştir. Bu esnada, Ermeni Krallığına ait bazı kaleler fethedilince Mengü Timur, Sultana Gürcü'yü oraya naip olarak göndermesini tavsiye etti. Sultan, Gürcü'ye bunu iletse de Gürcü bu görevden affını istedi. Sultan da bu fikrinde ısrarcı olmadı. Gürcü bir süre sessiz kalmayı tercih etmiş olsa dahi daha sonra Mengü Timur ve ileri gelen büyük emirler hakkında ileri geri konuşmaya başladı. Emirler, Mengü Timur'dan şikâyet etmeye başladılar ve Mengü Timur'un hayatta kaldığı süre

zarfında onu yenemeyeceklerine ve kendilerinin sonu olacağına kanaat getirdiler. Çünkü Mengü Timur, sultanı tesiri altına almıştı ve sultan onun sözünden çıkmıyordu. Sultan hayatta kaldığı sürece de onun Mengü Timur'a karşı bir harekette bulunamayacağını düşündüler. Bu sebeple öncelikli olarak sultanın ve daha sonra saltanat naibinin hayatına son vermek üzere karar aldılar (İbn Tağrıberdî, 2013, 94; Baybars el-Mansuri, 1993, 108, 109). Laçın'ın saltanat naibinin faaliyetlerine rağmen ona karşı bir tedbir almaması iki sene iki aylık saltanatının sonunu hazırlamıştı (es-Suyutî, 2004, c. 1, 339; el-Makrîzî, 1998, c. 3, 128).

Memlûk Devleti'nde, bir emir bir sultanı öldürdüğü zaman, sultanlık için diğer emirlerden kendisinin buna daha çok hakkı olduğuna inanırdı. Sultan Laçın'ın katledilmesinden sonra da bu inanış aynı şekilde devam etmiştir. Gürcü; "Ey emirler! Sultanı ben öldürdüm. Efendimin öcünü ben aldım. en-Nâsır Muhammed'in yaşı küçük olduğu için onun sultan olması doğru olmaz" dedikten sonra, emir Tuğcî'yi göstererek, "Bu sultan olsun, ben de onun naibi olayım" demiştir. Fakat diğer emirler bu düşüncüyü desteklemeyerek sessiz kalmışlardır ve en-Nasır Muhammed'in tekrar sultanlık makamına geçirilmesini istemişlerdir (İbnü'd-Devâdârî, 1971, c. 8, 381; el-Makrîzî, 1997, c. 2, 268; Sağlam, 2015, 93). Gürcü'nün sultanı öldüren kişi olması sebebiyle tahta çıkmak istemesi beklenirdi. Onda sultan olma isteği olsa da o henüz buna cesaret edememişti. Sultan olmak için bir basamak olarak görülen saltanat naibi olmayı tercih etmiştir. O, bu makamdayken şartların kendi lehine oluşmasını sağlamayı düşünmüş olmalıdır.

Tuğcî, Gürcü'nin desteği ile sultan olmayı beklerken bu sırada Bedreddin Bektaş Çukurova seferinden döndü. Sultan Laçın artık hayatta olmadığı için orduyu karşılamaya Tuğcî çıktı. Bu karşılama sırasında Bedreddin Bektaş sultana ne olduğunu sormuş, emirler de Gürcü tarafından öldürüldüğünü belirttiler. Bunun üzerine iki taraf arasında tartışma çıktı ve bu esnada Tuğcî öldürüldü. Bu olaydan haberdar olan Gürcü kaçmaya çalışmışsa da ölümden kurtulamadı (İbnü'd-Devâdârî, 1971, c. 8, 381; el-Makrîzî, 1998, c. 1, 868, 869; Sağlam, 2015, 94). Bu durumda en-Nasır Muhammed'in tekrar sultanlık makamına geçirilmesi kararlaştırıldı ve Kerak'tan geri getirildi. en-Nasır Muhammed, Kerak'tan yirmi beş gün içerisinde gelene kadar ümera boş tahtın etrafında oturarak, ülkeyi birlikte yönetti. Emirler, en-Nasır Muhammed Kahire'ye geldiğinde onu tahta oturttu ve ona bağlılık yemini etti. en-Nasır Muhammed özellikle halk tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Memlûk tarihinde, sultanı ümeranın belirleyip, halkında ümeranın seçtiği kişiyi desteklemesi ilk defa bu olayda görülmektedir. Mısır halkı, ülkenin refahını Kalavun ailesine mensup olanlarda görmekteydi (Baybars el-Mansuri, 1993, 110; Nüveyrî, 2004, c. 8, 137; Koprman, 2005, 114).

Böylelikle tekrar sultanlık makamına geçen el-Melik en-Nasır Muhammed'in ikinci saltanatında (1299-1309) saltanat naibi olarak Emir Seyfeddin Sellar, üstâddâr olarak ise Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr tayin edilmiştir. Devletin idaresi ve yönetimi Sellar ile üstâddâr Baybars'ın elinde olup sultan sadece ismen varlık göstermiştir (Aynî, 1992, c. 3, 7; İbn Tağrıberdî, 2003, c. 10, 270, 271; *Acâibü'l-âsâr*, yy. c. 1, 33; Zehebî, 1990, c. 52, 102-105).

en-Nasır Muhammed, Suriye'ye saldıran İlhanlılara karşı Sellar'ı aynı zamanda Mısır ordu komutanlığına tayin ederek Mısır'a yaklaşan tehlikeden dolayı ondan daha fazla istifade etmeye başladı. Bu durumdan rahatsız olan Baybars el-Çaşnigîr ile Sellar arasında bir rekabet başladı. Bu iki emir kendi memlûklerini artırma ve onları güçlendirme faaliyetleri içerisinde bulundular. Bu konuda Baybars bir adım daha öne geçerek nüfuzunu artırmak için kendisine Sencer el-Cavlı'yı naip atadı. Üstelik Baybars devlet merasimlerinde saltanat naibinin alayına katılması gerekirken buna katılmadığı gibi kendisine yeni bir alay oluşturdu. Emirler arasında bu çekiş-

meler yaşanırken Burcî Memlûkler ise güç kazanmaya başladı. Burcî Memlûkler kendileri gibi Çerkes olan Baybars'ı Sellar aleyhine kışkırtıp, oluşan gerginliği daha fazla artırıyorlardı (el-Makrîzî, 1991, c. 2, 535; İbnü'd-Devâdârî, 1971, c. 4, 6, 7; Baybars el-Mansûrî, 1998, 326; Yalçın, 2011, 19).

Sultan en-Nasır Muhammed, 1308 yılında saltanat naibi Sellar ve Baybars el-Çaşnigir'in tahakkümünden bunaldığını belirterek yakın çevresindekilere onlardan dert yandı. Emir-i Candar Bektemür el-Çevkandar'ı gizlice çağırarak bu iki emiri bertaraf etmek istediğini bildirdi. Bektemür ile birlikte bir plan yaptılar. Buna göre gece kapılar kapanıp anahtarları her zamanki gibi sultana getirildikten sonra memâlik-i sultaniyye silahlanarak atlarına binip ıstabıldan emirlerin ıstabılana geçtiler. Sultana bağlı memlûklerin kale altında toplanması için savaş kösleri vuruldu (İbn Tağrıberdî, 2013, 113, 114; Aynî, 1992, c. 3, 65, 66). Saltanat naibi Sellar ile üstâddâr Baybars'ın, sultanın yanında casusları bulunmaktaydı. Bunlar, olup biteni bu iki emire ulaştırdılar. Onlar da buna göre kendi tedbirlerini aldılar. Kale valisi Emir Seyfeddin Balaban ed-Dımaşkî bu ikisinin adamıydı. Bu iki emir ona, kalenin kapısını kilitlemiş gibi yapıp her zamanki gibi anahtarları sultana götürmesini emrettiler. Sultan ve memlûkleri amaçlarına ulaştıklarını zannediyorlardı ve Bektemür el-Çevkandar'ın kendilerine gelmesini bekliyorlardı. Ertesi gün Sultan, Bektemür'ün kendisini terk ettiğini zannederek emirlerden bir zarar geleceği düşüncesine kapıldı. Ancak durum böyle değildi. Çünkü Sellar ve Baybars olayı haber alınca kale naibinin evine gitmek üzere yola çıkmışlar, Baybars el-Çaşnigir, Bektemür'ü öldürmek istemişse de aceleciliği sevmeyen Sellar onu engellemiş ve sultanın bu niyetinden vazgeçmesi için onu yanlarında bulundurmaya uygun görmüştü. Sellar, Bektemür'ü azarlamış, o da bunun üzerine sultandan değil onlardan yana olduğunu söyleyerek kendi hayatını kurtarmıştır (İbn Tağrıberdî, 2013, 114; Baybars el-Mansûrî, 2016, 185; İbnü'd-Devâdârî, 1971, c. 8, 156-159; Zehebî, 1990, c. 52, 103-107).

Sellar ve Baybars'ın planına göre her şey yolunda giderken onlar, halkın sultana bağlı olduğunu görmüşlerdir. Bundan çekinerek, sultana elçi gönderip, ona itaat ettiklerini ve onun memlûkleri olduklarını söylemişlerdir. Sultandan sadece onunla kendileri arasında gerginliğin artmasına sebep olanları yanından uzaklaştırmasını istemişlerdir. Sultan, onların bu isteğini kabul etmemiştir. Bu iki emirin değişen vaziyetlerinden dolayı yani sultana nüfuzlarını geçirememiş olmalarından Yelbuga et-Türkmanî, Aydemür el-Markabî ve Has Türk ismindeki emirler onlara bağlılıktan ayrılmışlardır. Nihayetinde tüm emirler sultanın huzuruna çıkıp, önce yeri sonra elini öptüler ve ona bağlı olduklarını gösterdiler (İbn Tağrıberdî, 2013, 115). Buradan iktidar ile ilgili kararlarda emirlerin kendilerine bağlı ve sadık adamlarının çok sayıda olmasının iktidar için ve de her zaman olmamakla beraber halkın da rolünün önemi ortaya çıkmaktadır. Memlûk Devleti'nde güce sahip olmak, huşdaşıktan daha ön sırada yer almaktaydı. Ancak güç de huşdaşlık ile elde ediliyordu. Sultan ve emirler arasında yaşanan olayların temelinde de bu değerler ve anlayış bulunmaktaydı.

Sultan en-Nasır Muhammed, Kasım 1308 tarihinde ava çıktı, yirmi gün sonra avdan dönüşünde saltanat naibi Sellar ve Baybars'ın tahakkümlerinden yine şikâyet etmeye başladı. Bu iki emirin yemesine içmesine kadar karışmasından bunaldığı için hacca gitmek bahanesi ile tahttan ve sultanlıktan uzaklaşmak istedi. Onun hacca gitme isteği Sellar ve Baybars tarafından olumlu karşılandı. (İbn Tağrıberdî, 2013, 115). Zira onlar tahta geçebilmek için gerekli hazırlıkları rahat bir şekilde yapabilme imkânı bulmuş olacaktı. Saltanat naibi Sellar ve Baybars sultanı hac yolculuğuna uğurlarken atlarından dahi inmediler. Kahire'den çıkarak Kerak'a yönelen Sultan,

Baybars ve Sellar'a mektup gönderdi ve saltanattan çekildiğini bildirdi (İbn İyâs, 1960, c. 1, 116-123; İbn Tağrıberdî, 2013, 116, 117; Yiğit, 2015, 75, 76).

Sellar ve Baybars ise ona bir mektup göndererek derhal tahtına geri dönmesini, çocukluk ettiğini, kendi isteği ile gelmezse zorla getirileceğini, bu yaptığından pişman olacağını, onu orada bırakmayacaklarını bildirmişlerdir. Onların bu mektubunu alan en-Nasır Muhammed, yanındakilere “Gördünüz mü kalplerindeki nasıl da açığa vurdular!” diyerek sultanlık alametlerini, sancakları, davulları mektubu getiren kişiye verdi ve “Sellar’a söyleyesin ki, beytü'l-mal'den size ait olan bir şey almadım, aldıklarımı da iade ediyorum. Ben sultan olarak kaldığım sürece durumunuza bakın, siz yine böyle olacaksınız. Bu yüzden Allah beni bu kaleden canımı alarak veya başka bir şekilde çıkarıncaya kadar burada sizden uzak kalacağım” dedi (İbn Tağrıberdî, 117; Kanat, 1998, 106, 107).

Saltanat naibi Sellar ve Baybars el-Çaşnigir, “Eğer bu çocuk gelirse sultanlığa yaraşmaz. Tekrar tahta dönmesi halinde bize rahat yüzü göstermez” dediler (Kopruman, 2005, 115). Önde gelen emirler sultanın tahtı bıraktığını ve gelmeyeceğini anlayınca, saltanat naibi Sellar'ın tahta geçmesi hususunda anlaştılar. Ancak Sellar, hayatından endişe duyduğu için buna cesaret edemedi. Sultanlığa layık olmadığını, Baybars el-Çaşnigir'in sultanlık makamına geçmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir (el-Makrîzî, 1998, c. 3, 128; Baybars el-Mansûrî, 2016, 178; Kanat, 1998, 107).

Bunun üzerine çoğunluğu zaten kendi husdaşları olan Burcî Memlûkler Baybars el-Çaşnigir'i, Melik Nasır Muhammed'in saltanattan kendisini hal etmesiyle sultan ilan ettiler ve ona biat ettiler. Böylece Baybars el-Çaşnigir, Memlûk tahtına geçen ilk Çerkes asıllı sultan oldu (İbn İyâs, 1960, c. 1, 124; İbn Tağrıberdî, 2013, 117; İbn Tağrıberdî, yy. c. 8, 183).

el-Melik el-Muzaffer Rükneddin Baybars el-Çaşnigir'in sultanlığı zamanında (1309-1310) Sellar'ın, saltanat naipliği görevinden azlini istemesi üzerine Baybars el-Çaşnigir'in “Eğer sen bu görevi kabul etmezsen, yemin ediyorum ben de sultan olmam” demesi ve diğer emirlerin de ısrarı karşısında Sellar, saltanat naipliği makamında hizmet etmeye devam etti (İbn Tağrıberdî, 2013, 118; el-Makrîzî, 1998, c. 3, 129; Zehebî, 1990, c. 52, 105, 106).

Baybars el-Çaşnigir, Burcî Memlûkler'in desteği ile sultan olsa dahi Suriye'deki naipler çoğunlukla Bahrî Memlûklerden oluşmaktaydı. Yeni sultanın hükümdarlığını, onlara kabul ettirmesi gerekmekteydi. Baybars el-Çaşnigir'in sultan olduğu, Suriye'de bulunan emirlere bildirildiğinde, onlar hemen Baybars'ın sultanlığını tanımamışlar ve aralarında istişare etme kararı almışlardır. Bu meseleyi görüşen emirler, eski sultan en-Nasır Muhammed'e haber göndererek Baybars'ı değil kendisini hükümdar olarak tanıdıklarını belirttiler. en-Nasır ise onlara acele etmemelerini ve Baybars'a itaat ederek kendisinden gelecek emirleri beklemelerini tavsiye etmiştir. Suriye emirlerinden cevap gelmemesi üzerine Baybars, saltanat naibi Sellar'ın tavsiyesiyle Suriye'deki naiplerin idari yetkilerini artırma kararı almıştır. Yetkilerinin artırılmasının resmi ifadesi olan taklidler ve yumuşak bir üslupla yazılmış mektuplar bu emirlere gönderilmiştir. Suriye'deki naipler, en-Nasır'dan gelen haber ve Baybars'ın yaptığı hamle üzerine göstermelikte olsa yeni sultana itaatlerini bildirmişlerdir (Kanat, 1998, 107, 108; Sağlam, 2015, 122, 123).

Bütün bu gelişmeler kendi isteğiyle tahtı bırakan en-Nasır Muhammed'in sultanlığı istemediği için değil Baybars ve Sellar'ın tahakkümünden kurtulmak için böyle bir karar aldığını göstermektedir (Kanat, 1998, 108). Böylece en-Nasır Muhammed, Baybars'ı devletin içinde bulunduğ u sorunların merkezinde bırakarak kendisine olan desteği artırmayı amaçlamıştır.

Baybars, sultan olduktan sonra veba salgını yaşanmış ve Nil'in suyunun çekilmesiyle temel gıda maddelerinin fiyatı oldukça artmıştı. Bu durumdan memnun olmayan halk mevcut sultana öfke duymaya başlamıştır. Öyle ki halk arasında dolaşan şiirlerde, eski sultan en-Nasır'a olan sevgi belirtilirken Sultan Baybars ve saltanat naibi Sellar'a olan öfke dile getirilmekteydi (Baybars el-Mansûrî, 2016, 179; Kanat, 1998, 111).

Halkın en-Nasır Muhammed'e olan ilgisi ve onun tekrar tahtı alabileceği ihtimali Baybars'ı endişelendirmekteydi. Onun gücünü kırmak ve kontrol altında tutmak için Kerak'a elçiler ve mektuplar göndermiştir. Bu süreçte en-Nasır'dan bindiği atı, hizmetindeki develeri, Kerak hazinesinden aldığı malları ve yanındaki memlûkleri Kahire'ye yollamasını istemiştir (Baybars el-Mansûrî, 2016, 181) en-Nasır, ilk başta Baybars'a ılımlı yaklaşım sergilediği mektuplarla durumu izah edip sakin bir diplomasi izlemiştir. Fakat taleplerin daha sonra sürekli tekrarlanması en-Nasır'ın sinirlenerek karşı hamlede bulunmasına neden olacaktır (Kanat, 1998, 113).

Bu arada Burcî Memlûkler, saltanat naibini en-Nasır yanlısı olmakla suçlamışlar ve onu sultana karşı kötöleyerek sultandan onun tutuklamasını istemişlerdir. Ancak sultan böyle bir harekette bulunmaya çekinmiştir. Sellar ise kendisi aleyhine oluşan bu durumdan ve Burcî Memlûklerinin sayıca fazla olmalarından çekinmekteydi. Bu yüzden Sellar bu memlûkleri kazanmanın yollarını aradı. İlk olarak o yıl mahsulü kuruyup kalan, Burcî Memlûklerinden en çetin olan Emir Belkur'a altı bin irdeb buğday ve bin dinar göndererek onu kendisine karşı tehlike olmaktan çıkarmıştır. Daha sonra sultanın en yakınında bulunan kişilere fazlasıyla hediye göndermiştir (İbn Tağriberdî, 2013, 124).

Tüm bu gelişmelerle beraber, Baybars'ın baskısından bunalan en-Nasır, iktidarı tekrar ele geçirmek için gerekli şartların oluştuğunu düşünmüştür. Kendisine itaat eden emirlere Baybars'ın baskılarının eziyete dönüştüğünü bundan dolayı kendisine sahip çıkılmasını yoksa Moğollara iltica etmek zorunda kalacağı haberini ulaştırmıştır. Daha öncesinde de kendisine itaatini bildiren emirler harekete geçmeye hazır olduklarını ve son adımın atılması gerektiğini söyleyerek en-Nasır'a olan desteklerini yinelemişlerdir (Baybars el-Mansûrî 2016, 179; Kanat, 1998, 113, 114; Sağlam, 2015, 132, 133).

en-Nasır Muhammed ve destekçileri tahtı geri almak için hazırlıklarını yaptıkları sırada Kahire'de Baybars'ın ortadan kaldırılmasına yönelik girişimler düşünülmekteydi. Saltanat naibi Sellar'a yakın olan emirlerden olan Nogay el-Kıpçakî, Baybars'ın yaptıklarından rahatsızlık duymakta ve en-Nasır Muhammed'i desteklemekteydi. Memâlik-i sultaniyye'den bazı kişilere artık Baybars'ın zulümlerine sessiz kalmayacağını ve atlanıp mevcut sultanı öldürmek gerektiğini söyledi. Sultana bağlı memlûkler, bu girişimi haber alarak sultanı koruma altına aldılar ve bu suikastın gerçekleşmesine mani oldular. Ardından sultana Nogay'ın bu niyetini belirterek bundan dolayı onu tutuklatmasını istediler (İbn Tağriberdî, 2013, 124; Kanat, 1998, 114, 115; Sağlam, 2015, 127).

Saltanat naibi Sellar, sultana Nogay'ın tutuklanması halinde diğer emirlerin isyan çıkarabileceğini bu yüzden sultanın böyle bir harekette bulunmamasını tavsiye etmiştir. Ancak Burcî Memlûkler, Sellar'ın Nogay'ı desteklemesi sebebiyle ona karşı çıkmışlar ve ilk olarak Sellar'ın tutuklanması gerektiğini söylemişlerdir. Tüm bu yaşananlardan sonra Nogay yanındaki adamları ile en-Nasır Muhammed'in tarafına geçti. Yanına Emir Moğultay ve altmış kadar memlûğü de alarak kaleden ayrıldı. Sultan Baybars, onların peşinden adam gönderse de onlar, eli boş olarak birkaç gün sonra geri dönmüşlerdir (İbn Tağriberdî, 2013, 125; İbn İyâs, 1960, c. 1, 125).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken en-Nasır Muhammed, saltanatın başına tekrar geçmek için gerekli hamleleri yapıyordu. Sultan Baybars el-Çaşnigir'e, en-Nasır'ın Kerak'tan ayrıldığı şeklinde haber geldiğinde sultanın bu duruma canı sıkıldı ve iktidarının tehlikeye girdiğini artık daha net bir şekilde anlamaya başladı (İbn Tağriberdî, 2013, 128; İbn İyâs, 1960, c. 1, 126, 127). Baybars, en-Nasır Muhammed'in üzerine asker gönderse de bu askerlerden çoğu taraf değiştirmiştir. en-Nasır Muhammed, Suriye emirlerinin daveti ile 1310 senesinin ilk ayında Şam'da sultanlığını ilan etti. en-Nasır Muhammed'in Şam'da sultanlığını ilan etmesiyle Baybars kendisinin sultan olduğunu halka göstermek için halifenin sultana olan biatını yeniletmış fakat bu durum hiçbir şeyi değiştirmemiştir (Kanat, 1998, 116; Sağlam, 2015, 134). Sultan Baybars'ın yanında bulunan emirler, tüm bu karışıklıkların sebebi olarak saltanat naibi Sellar'ı sorumlu tutuyorlardı. Ancak sultan, saltanat naibini bu durumdan sorumlu olarak görmemekteydi (İbn Tağriberdî, 2013, 131).

Ümera ile Sellar, Baybars'a artık tahtı bırakmaktan başka çare olmadığını ve en-Nasır Muhammed'e itaat ederek af dilemesini, yoksa en-Nasır'ın askerlerinin kanlı bir şekilde tahtı alacağını belirttiler. Bunun üzerine Baybars yeni duruma razı olarak en-Nasır'dan af dilemek için elçi göndermiştir. Kahire'nin artık kendisi için güvenli olmadığını anladığından emrindeki memlûklerle birlikte hazineyi boşaltarak zorda olsa şehirden kaçmayı başarmıştır. Sellar'ın talimatı ile Kahire'de artık en-Nasır Muhammed'in adına hutbe okunmaya başlanmıştı. Böylece sultanlığı resmi olarak son bulan Baybars on ay yirmi gün saltanat sürebilmiştir (Baybars el-Mansûrî 2016, 190, 191; İbn Tağriberdî, 2013, 131, 132; el-Makrizî, 1998, c. 3, 129). en-Nasır Muhammed, Kahire'ye ulaştıktan sonra kaçmakta olan Baybars yakalandı ve huzura getirildi. en-Nasır, geçmişte kendisine yaptığı kötülükleri onun yüzüne vurarak öldürülmesini emretti ve böylece Baybars iktidarı gibi yaşamını da kaybetti (Kanat, 1998, 117).

en-Nasır Muhammed'in ikinci saltanatı esnasında, saltanat naibi Sellar ile üstâddâr Baybars el-Çaşnigir anlaşamasa da Baybars'ın sultan olması ile Sellar, saltanat naibi olarak sultanın iktidarının kuvvetlenmesini sağlayıp, iktidarı üzerindeki tehlikeleri bertaraf etmeye çalışmıştır. Ancak saltanat naibi Sellar, bu konuda samimi olmadığını gelişen olaylar neticesinde kısmen taraf değiştirmesiyle göstermiştir.

en-Nasır Muhammed, 32 yıl iki ay süren üçüncü saltanatı esnasında, yaşadığı tecrübelerden dolayı emirlerin ona ihanet edebilecek olmaları fikrinden hep şüphe duymuştur (Muir, 1896, 66, 67). en-Nasır son saltanatını kendisine bağlı memlûk emirleri sayesinde elde etse de kendisine tehlike teşkil edebilecek kadar güçlenenleri tasfiye etme yoluna gitmiştir. Emirlerinden birisi çok güçlendiği zaman onu görevinden azlederek yerine kıdemce daha küçük birisini tayin etme siyasetini gütmüştür. en-Nasır'ın tahtı geri kazanmasında yer alan Suriye emirlerinden Kara Sungur ve Akkuş el-Efrem'de bu tasfiye hareketinden etkileneceklerini anlamışlardır. Bunun üzerine ikisi bir araya gelerek İlhanlılara iltica etmişlerdir (Sağlam, 2015, 160, 373). Saltanat naibi Baybars el-Mansûrî'nin de aralarında bulunduğu bazı emirler onlara yakın olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır (İbn Tağriberdî, yy. c. 9, 33). Baybars el-Mansûrî saltanat naipliği makamında bir seneyi bile dolduramazken beş sene İskenderiye'de hapis hayatı yaşamıştır. Serbest bırakıldıktan sonra ise eceliyle vefat etmiştir (Yiğit, 2018, 90; Çubukcu, 1992, 221).

en-Nasır, 1312 senesinde Baybars el-Mansûrî'nin tutuklanmasından sonra kendisinin özel yetiştirdiği memlûklerden olan Argun ed-Devâdâr en-Nâsırî'yi saltanat naipliği görevine getirmiştir (İbn Tağriberdî, c. 9, 34). Argun, en-Nasır Muhammed tarafından küçük yaşta satın alınarak tıbakta değil onun yanında özel yetiştirilmişti. Sultanla küçüklüğünden beri uzun zaman geçiren

Argun, ilme düşkünlüğü ile bilinmektedir. Argun ed-Devâdâr saltanat naipliği görevinde 1326 senesine kadar bulunmuştur. Nâzîru'l-Ceyş Fahreddin, Argun ile anlaşamadığından sultanı onun aleyhine kışkırtmıştır. Saltanat naibi Bedevi isyanını bastırma görevinde de başarısız olması nedeniyle sultanın gözünden düşerek Halep naipliğine gönderilmiştir (İbn Tağriberdî, 1984, c. 2, 306, Sağlam, 2015, 164, 165; Yiğit, 2018, 91, 92). Argun'un saltanat naipliği yaptığı dönem on seneden uzun olsa da onun devlet ve iktidar üzerinde etkili olduğu söylenemez.

en-Nasır Muhammed, Argun ed-Devâdâr'ı 1326 senesinde görevden aldıktan sonra sultanlığı boyunca saltanat naipliği makamına başka kimseyi atamamıştır. en-Nasır üçüncü saltanatı sırasında emirlerin ve askerlerin gücünü kırmıştı, bundan dolayı güçlü sivil idareciler daha çok söz sahibi olmayı başarabilmişlerdi. Argun'nun saltanat naipliği sırasında Nâzîru'l-Ceyş Fahreddin, devlet içerisinde daha itibarlı konuma gelmiş ve sultanı etkisi altına almayı başarmıştı. Öyle ki Sultana geçmişte saltanat naipliği makamında bulunanların kendisine ve diğer sultanlara neler yaptığını hatırlatarak Argun'un saltanat naipliği görevinden alınmasında ve saltanat naipliği makamına bir daha atama yapmamasında etkili olmuştur. en-Nasır üçüncü saltanatı sırasında, Fahreddin'in etkisiyle sadece saltanat naipliği makamını değil vezirlik makamını da ilga etmiştir. Vezirlik makamına ait işler ise Nezâretü'l-Hâs'a devredilmiştir (Ayaz, 2017, 75-77; Yalçın, 2011, 24; Sağlam, 2015, 165-171).

Saltanat naipliği makamına Argun'dan sonra atama yapmayan en-Nasır, 1341 senesinde vefat edene kadar devlet işlerini daha çok kendisi yönetmiştir (es-Suyutî 1968, c. 2, 116; Yalçın, 2011, 24). en-Nasır, ilk iki saltanatı sırasında yaşının küçük olması sebebiyle, saltanat naipleri ve güçlü emirlerin tahakkümü altında, kukla sultan konumunda kalmıştı. Fakat ilk iki saltanatının tecrübesi son saltanatında yaptığı hamlelere ve atamalara yansımıştır. Üçüncü defa tahta geçerken ve geçtikten sonra izlediği siyaset, saltanat naipleri ve güçlü emirlerin tahakkümünde ezilmesini engellemiştir. Üçüncü döneminde atadığı saltanat naipleri, iktidara etki bakımından öncekiler gibi olmamıştır. en-Nasır, sadece gerektiğinde emirleri tasfiye etmekle kalmamış onların ilişkili olduğu yani güç aldığı memlûk gruplarının da gücünü kırmayı başarabilmiştir. Buna bağlı olarak her biri büyük memlûk emiri olan saltanat naipleri, çoğu selefi gibi iktidarı ele geçirme veya tahakküm etme gücüne sahip olamamıştır.

Sonuç

Saltanat naipliği, hükümdara devlet işlerinde yardımcı olan makamlardan birisidir. Memlûk Devleti'nde sultanlık makamının cazibesinden dolayı kendisinde hükümdar olma isteğini, gücü ve yeteneği ile ispat eden güçlü bir emir, mevcut sultanın saltanatına muhalefet edip, onun yerini alabilmiştir. Memlûklerde sultanlar, iktidatlarının sürekli bir şekilde tehdit altında olması sebebiyle saltanat makamına çıkmalarında ve saltanatlarının muhafazasında kendilerine yardımcı olan emirleri çoğunlukla saltanat naibi olarak tayin etmişlerdir. Ancak saltanat naipleri sahip oldukları yetenekleri ve gösterdikleri askeri ve siyasi başarılarından ötürü ilerleyen zamanlarda sultandan daha fazla saltanat makamını hak ettiklerini düşünmüşlerdir. Bu durum sultanların saltanat naiplerine karşı temkinli olmalarını gerekli kılmıştır. Sultanlar devlet üzerinde ne kadar çok otorite kurarlarsa ve kendilerine sadık ne kadar çok memlûk temin ederlerse saltanat naiplerinin olası ihanetlerinden o kadar çok uzak kalmışlardır.

Memlûklerde saltanat naipleri, sultanların iktidatlarına son vermek istediklerinde çeşitli sebepler ile sultanın tahttan hal edilmesini sağlamışlardır. Onlar bilhassa devletin dış tehlikesinin arttığı zamanlarda sultanların yaşlarının devleti yönetebilecek kadar büyük olmadığını bu yüzden devletin başına dirayetli bir yöneticinin geçmesinin gerektiğini dile getirmişlerdir. Sultanın

ümere ile arası iyi değilse, ülkede kıtlık, açlık vs. sıkıntılar söz konusuysa saltanat naipleri, siyasi ve ekonomik vaziyeti kendileri için fırsata çevirmişlerdir. Oluşan bu duruma halkın öfkesinin artmasını sağlayarak sultanların aleyhine girişimlerde bulunmuşlar ve sultanların tahttan çekilmelerini sağlamışlardır. Belirttiğimiz bu sebeplerin haricinde saltanat naipleri mevcut sultanları katledip onların yerine geçmişlerdir. Memlûklerde saltanatın yeni sahibi olabilmek için sultanın katledilmesi bir engel teşkil etmemiştir.

Memlûklerde iktidar üzerinde saltanat naipleri, bilhassa sultanın otoritesinin görülmediği zamanlarda oldukça etkiliydi. Ancak buradan sadece saltanat naipliği makamında bulunan emirlerin veya yüksek kademelerde yer alan emirlerin iktidar üzerinde etkili oldukları anlamı çıkarılmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker, Levent (2013), *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Aktan, Ali (1990), Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9, 270-279.
- Aristoteles (2017), *Politika*. (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Asâmî (1988), *Semtu'n-Nücûm el-Avâlî fî Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâlî*. c. 4, (Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Tah.). Beyrut.
- Ayalon, David (2015). *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*. (A. M. Ağır, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- AYAZ, Fatih Yahya (2017), *Memlûkler Döneminde Vezirlik*. İstanbul: İSAM.
- Aynî (yy.), *İkdu'l-Cuman fî Tarih-i Ehli'z-Zaman*. c. 1. by.
- Balandier, Georges (2016), *Siyasal Antropoloji*. (D. Çetinkasap, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Baybars el-Mansûrî (2016), *et-Tuhfetü'l-mulukiyye fî'd-devleti't-Türkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*. (H. Polat, Çev.). Ankara.
- Baybars el-Mansûrî (1998), *Zübdetü'l-Fikre fî Tarihi'l-Hicre*. (D. S. Richards, Tah.). Beyrut.
- Bosworth, Clifford Edmund (2005), *Doğuşdan Günümüze İslam Devletleri*. (H. Canlı, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (1991), Asabiyet. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 3, ss. 453-455). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Çetin, Halis (2003), Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 3 (58), 61-88.
- Çubukçu, Asri (1992), Baybars. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 5, ss. 220-221). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Durmuş, İsmail (2000), İktidar. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 22, ss. 22-56). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

- Ebü'l-Yümn (yy.), *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*. c. 2, (A. Y. A. Nebâte, Tah.). Amman: Mektebetü Dendîs.
- el-Cebertî (yy.), *Acâibü'l-Asâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*. c. 1, Beyrut.
- el-Makrîzî (1991), *Kitâbü'l-Mukaffa'l-Kebîr*. c. 2, (Muhammed Ya'lavi, Tah.). Beyrut.
- el-Makrîzî (1997), *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l-Mülûk*. c. 2, (M. A. Ata, Tah.). Beyrut.
- el-Makrîzî (1998), *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hutat*. c. 3, (M. Zeynehum ve M. eş-Şerkâvî, Tah.). Kahire.
- el-Muğrâvî (yy.), *Mevsû'atu Mevâkifi's-Selef fi'l-'Akîdeti ve'l-Menheci ve'l-Edeb*. c. 4, Mısır.
- el-Yafîî, (1997), *Mirâtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fi Ma'rîfeti Havâdisi'z-Zamân*. c. 4, Beyrut.
- es-Suyutî, (1968), *Hüsnü'l-Muhadara fi Tarihi'l Mısır ve'l-Kahire*. c. 2, (Mehmed Ebu'l Fadl İbrahim, Muh.). Mısır.
- es-Suyutî, (2004), *Târîhu'l-Hulefâ Menâhilü's-Şafâ' bi-Tevârîhi'l-e'imme ve'l-Hulefâ*. c. 1, (Rıdvân Câmi' Rıdvân, Nşr.). Kahire.
- Gezen, Gezen (2018), Memlûk Devletinin Kuzey Sınırında Türkmenlerin Önemi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS), 6 (85), 660-673.
- Hassan, Ümit (2010), *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğubatı.
- Holt, P. M. (1988), Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı. (S. Kortantamer, Çev.). Belleten 202 (LII), 227-246.
- İbn Dokmak (1972), *el-Cevherü's-Semin fi Siyeri'l-Hulefa ve'l-Müluk ve's-Selatin*. by.
- İbn Fazlullah el-Ömerî (2010), *Mesâlikü'l-Ebsar fi Memaliki'l-Emsar Devletü'l-Memaliki'l-Ula*. c. 27, (Kamil Selman el-Cebûrî, Tah.), Beyrut.
- İbn Fazlullah el-Ömerî (2014), *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâliku'l-Ebsâr*. (A. Batur, Çev. ve Notlar.). İstanbul: Selenge.
- İbn Haldun (2000), *Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*. c. 5, Beyrut.
- İbn Haldun (2011), *Mukaddime*. c. 1, (S. Uludağ, Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları
- İbn İyâs (1984), *Bedâiü'z-Zuhur fi Vekâii'd-Duhur*. c. 1, (M. Mustafa, Nşr.). Kahire.
- İbn Kesîr (1988), *el-Bidâye ve'n-Nihaye*. c. 13-17, (Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Nşr.). Cize.
- İbn Şahin ez-Zâhirî, (1892). *Kitabu Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânî't-Turuk ve'l-Mesâlik*. (P. Ravisse, Nşr.). Paris.
- İbn Tağriberdî (1984, 1986, 2003), *el-Menhelü's-Safî ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vafî*. c. 2, 1984; c. 4, 1986; c. 6, 2003; Kahire.
- İbn Tağriberdî (yy.), *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*. c. 7-11, Mısır.
- İbn Tağriberdî, (1998), *ed-Delilü's-Şafî ale'l-Menheli's-Safî*. c. 1, (F. M. Şeltut, Tah.). Kahire.

- İbn Tağrıberdî, (2013), *En-Nücumû'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge.
- İbnü'd-Devâdâr, (1931, 1960), *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiü'l-Gurer*, c. 4 1931; c. 8-9, 1960, (U. Haarmann, Tah.). Kahire.
- Kalkaşendî, (1914), *Subhû'l-A'sa fî Sinaati'l-İnşa*. C. 4, Kahire.
- Kanat, Cüneyt (1998), Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars El-Çaşnigîr 1309-1310. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13 (1), 97-119.
- Kapani, Münici (2007), *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Keleş, Bahattin, (2002). Memlûkler Döneminde İdari Yapı. *Türkler Ansiklopedisi* (C. 5, 309-319). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koprıman, Kazım Yaşar (2005), El-Memâlik El-Bahriye (Bahrî Memlûkler) Devri (1250-1382). Semih Yalçın (Ed.), *Makaleler* (s. 92-159). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kortantamer, Samira (1993), *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*. İzmir.
- Kürd Ali (1983), *Hutatü's-Şam*. c. 2, Dimaşk.
- Kütübî (yy.), *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeylû aleyhâ*, c. 1, (İ. Abbas, Tah.). Beyrut.
- Levanoni, Amelia (1994), The Mamluk Conception of the Sultanate. *International Journal of Middle East Studies*, 26 (3), 373-392.
- Mann, Michael (2012), *İktidarın Tarihi Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*. (E. Saraçoğlu, S. Torlak, E. Kolay ve O. Sevimli, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Muir, William (1968), *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt 1260-1517*. London.
- Nüveyrî (yy. 2004), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, yy. c. 30; c. 8, 2004.
- Özaydın, Abdülkerim (1997), Halil b. Kalavun. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 15, ss. 319-320). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özbek, Süleyman (2013), Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar Sultanı Öldüren Sultan Olur. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 53 (2), 155-172.
- Raphael, David Daiches (1970), *Problems Of Political Philosophy*. London: Praeger Publishers.
- Russell, Bertrand (2014), *İktidar*. (M. Ergin, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sağlam, Ahmet (2017), Hüsameddin Lâcîn Ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299): Memlûkler'de Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü Ve Akâmeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXII (1), 155-190.
- Uzunçarşılı, İsmail, H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yalçın, Mehmet Fatih (2011), Bahrî Memlûklerde Nâib-i Saltanatlık. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Yalçın, Mehmet Fatih (2013), Bahrî Memlûkler Döneminde Saltanat Nâiblerinin Görevlerinin Sona Ermesi ve Bunun Sonuçları (1250-1382). *International Journal of Social Science*, 5 (6), 791-810.
- Yiğit, İsmail (2001), Kalavun. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 24, ss. 227-228). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Yiğit, İsmail (2015), Memlûkler 648-923/1250-1517. İstanbul: Kayıhan.
- Yiğit, Rıdvan (2018), Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Yununî (1992), *Zeyl Mir'atü'z-Zaman*. c. 1-4, Kahire.
- Zehebî (1990-1993), *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'lmeşahir ve'l-a'lâm: sene 671-680*. c. 52, 1990; c. 48, 52, 1993. (A. Tedmuri, Tah). Beyrut.